

Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) 15 hp

Bevarandets problematik och möjligheter i historiska miljöer

Tommy Roman

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap, SLU Alnarp
Landskapsarkitektprogrammet

2010-03-26

Författare:

Tommy Roman

Titel:

Bevarandets problematik och möjligheter i historiska miljöer

The issues and possibilities in conservation of historic environments

Program/utbildning:

Landskapsarkitekturprogrammet

Huvudområde:

Landskapsplanering

Nyckelord:

bevarande, bevarandebegrepp, historiska miljöer, konservering, underhåll, restaurering, rekonstruktion, förnyelse, arbetsgång

preservation, maintenance, restoration, reconstruction, historic environments, renewal, process

Handledare:

Anna Jakobsson

Kurskod:

EX0378

Kurstitel:

Skriva om landskap

Omfattning(hp):

15hp

Nivå och fördjupning:

C

Utgivningsort:

Alnarp

Månad, år:

April 2010

Serie:

Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten

Omslagsfoto: Slottsparksanläggningen på Het Loo, fotograf: Jaap van 't Veen, tillgängligt via [Flickr.com/photos/vtveen/457758576](https://www.flickr.com/photos/vtveen/457758576) [online]

Sammandrag

Människans levnadsmiljöer är i ständig förändring. Ett faktum vilket idag kanske tydligast ses i den allt mer exploaterade stadsmiljön. Detta är en utveckling som innebär att 'gröna' miljöer i form av trädgårdar, parker och andra 'gröna' element skapade av människan måste ha grunder som styrker deras bevarande. Det är anläggningar som har en historik bakom sig och därtill används av människor. Det är således historiska miljöer som besitter kulturhistoriska såväl som rekreativa värden.

Uppsatsen mål och syfte har varit att förvärva en bredare grund och förståelse för begreppen och arbetsgången kring bevarandet av historiska miljöer. Det har kommit till uttryck i frågeställningarna: *Vilka begrepp och vilken arbetsgång finns vid arbetet med bevarande av historiska miljöer? Hur ska man förhålla sig till dem?*

Arbetet har genomförts genom att först och främst göra en historisk återblick för att få en förståelse för hur tidigare generationer har ställt sig till bevarandets vara eller icke vara. Därpå har en jämförelse av tre olika landskapsarkitekters syn på bevarandebegreppen gjorts vilket har exemplifierats genom Sven-Ingvar Andersson, Walter Bauers och Klaus Stritzkes skilda synsätt. Begrepp som har kommit ifråga är konservering, underhåll, restaurering, rekonstruktion och fri- eller omgestaltning.

Vidare har uppsatsen undersökt de lagskydd och förordningar som finns att tillgå i form av Kulturminneslagen och Florensdeklarationen och hur de ställer sig till bevarandeproblematiken. Det har visat sig att det finns tydliga riktlinjer för hur ett bevarande ska gå till vilket följaktligen har styrt uppsatsen mot den arbetsgång som finns vid bevarande av historiska miljöer. Arbetsgången är i tur och ordning uppdelad i att den historiska miljön först *dokumenteras och beskrivs*, varpå det därefter görs en *historisk beskrivning* av anläggningen. Utifrån den föregående dokumentationen görs en *värdeanalys* av anläggningens olika delar, vilket senare formuleras i *mål och strategier för bevarande och utveckling*. Ovan nämnda steg kallas tillsammans för ett *vårdprogram*. Dokumentet ligger efter vidare bearbetning till grund till *åtgärdsförslag* i en *vårdplan* som utmynnar i faktiska bevarandeåtgärder. En intervju har i det här skedet genomförts för att exemplifiera arbetsgångens förfarande.

Utifrån den generella arbetsgången har en bild av antikvariska myndigheter beskrivits i form av Riksantikvarieämbetet, Fortifikationsverket och Statens Fastighetsverk eftersom de i statens regi äger många av de historiska miljöer som är av riksintresse. Genom intervjuer med kulturarvsspecialister från Fortifikationsverket och Statens Fastighetsverk har det erhållits en inblick i hur dessa myndigheter utarbetar arbetsgångar för bevarande av de miljöer som de förvaltar. Det har visat sig att det finns en del olikheter i hur myndigheterna arbetar vilket kan bero på att det är olika typer av historiska miljöer som de förvaltar.

Med utgångspunkt i Florensdeklarationen har sedan en jämförelse gjorts mellan två till synes helt olika historiska anläggningar, barockanläggningen Het Loo i Holland och kvarteret Astolf i Uppsala. Det har utförts för att visa på att arbetsgången måste ha samma utgångspunkt oavsett vilken historisk miljö som är ifråga, enligt Florensdeklarationens föreskrifter.

För att problematisera frågan ytterligare och för att svara på frågan: *Hur ska man förhålla sig till de begrepp och den arbetsgång som finns vid bevarande av historiska miljöer?* har författaren utifrån begreppen och arbetsgången formulerat bevarande i ett offensivt och ett defensivt synsätt.

Förhållningssätten har exemplifierats genom beskrivningar av redan befintliga bevarandeåtgärder från såväl Uraniborgs renässansträd som från föryngringen av Drottningholms lindalléer.

Uppsatsen ger ett tydligt svar på hur man ska förhålla sig till historiska miljöer ifråga om bevarandeåtgärder. Svaret ligger i dokumentationen och beskrivningen av den nuvarande anläggningen samt i den historiska dokumentationen som utförs på den specifika historiska miljön. Det innebär att oavsett om det rör sig om en konservering, underhåll, restaurering, rekonstruktion eller ny- eller omgestaltning eller vidare om ett offensivt eller defensivt synsätt, så ligger bevarandeåtgärderna dolda i den specifika historiska miljöns unika värden.

Abstract

Living human environments are constantly changing, a fact which is today perhaps most clearly seen in the increasingly developed urban settings. This is a development which means that 'green' environments in the form of gardens, parks and other 'green' elements created by man, must have a justification demonstrating their protection. These areas have a history beyond them and are being used in people's daily life. They are therefore historic environments possessing cultural as well as recreational values.

The thesis goal and purpose has been to acquire a broader base and understanding of the concepts and progress around the preservation of historic environments. It is reflected in the questions: What concepts are to be found, and how does the process look like in the conservation of historic environments? How should I respond to them?

Work has been carried out by first making a historical review to get an understanding of how previous generations have reacted to conserve's to be or not be. Then, a comparison of three different landscape architects' vision of conservation concepts have been done, which have been exemplified by Sven-Ingvar Andersson, Walter Bauer and Klaus Stritzkes different approach. Concepts that have been questioned are preservation, maintenance, restoration, reconstruction and free-or reshaping.

Furthermore, the paper examined the legal protection and regulations in the form of Cultural Monuments Act and the Florence Declaration, and how they make correspond to conservation issues. It has been shown that there are clear guidelines on how conservation should go to which consequently has led the paper to the process found in the conservation of historic environments. The process is in turn divided into the historic environment, first documented and described, whereupon it then made an historical description of the historic environment. Based on previous documentation there are made a useful analysis of the parts of the environments, which later are formulated in the objectives and strategies for conservation and development. Above steps are called together for a program of care. This document is for further processing due to the action proposed in a care plan that culminates in actual conservation arrangements. An interview is at this stage carried out to exemplify the process in historic environments.

Based on the general process seen above, the author tried to achieve a picture of the antiquarian authorities described as the National Heritage Board, Fortifikationsverket and the National Property Board. As the state-run owns many of the historic environment is of national interest. Through interviews with heritage specialists from Fortifikationsverket and the National Property Board, the author obtained a picture of how these authorities do their process for the conservation of the environments they are taking care of. It has been seen that there are some differences in how the government works which may be because they manage different types of historic environments.

Based in Florence Declaration's a comparison between two seemingly different historical sites, baroque facility Het Loo in Holland and the neighborhood of Astolf in Uppsala has been made. It has been conducted to demonstrate that the process must have the same basis regardless of the historic environment is concerned, according to Florence Declaration's provisions.

In order to problematize the issue further more and to answer the question: How should you respond to the concepts and the process available at the conservation of historic environments? So has the author used upon the concepts and process formulated a offensive and a defensive conservation approach. Approaches are exemplified by descriptions of existing conservation measures from both Uraniborgs renaissance garden from the rejuvenation of the Drottningholm linden alleys. The essay gives a clear answer on how to respond to the historic environment in terms of conservation measures. The answer lies in the documentation and description of the existing facility and in the historical documentation that is performed on the specific historical environment. This means that whether it is a preservation, maintenance, restoration, reconstruction or new or reshaping, or continued on, an offensive or defensive approach, so is the conservation arrangement hidden in the specific historical environments unique values.

Förord

Bevarande av historiska miljöer är ett synnerligen komplext ämnesområde som kräver en tydlig struktur för att man huruvida ska förstå dess uppbyggnad och betydelse, men ämnesområdet behöver därtill problematiseras för att bli relevant och tillämpbart i ett verkligt bevarande. Kanske är det, inte för inte, som Klaus Stritzke nämner sökandet efter ett bevarande i orden:

”Vi ska röra oss genom parken som om marken vore minerad av hemligheter. Varje felsteg får ödesdigra konsekvenser. Tar vi ett steg vidare innan vi noga analyserat den yta vår fot just lämnar riskerar vi att missa viktig information. Informationen syns inte om vi inte ser efter. Att lära sig att se efter tar många, många år.”
(Mossige-Norheim, Randi 1992.b sid. 29)

Jag vill rikta ett tack till min mor och far som har uppmuntrat mig i mina studier. Därtill vill jag tacka mina intervjudeltagare som snällt ställt upp med att svara på både mer eller mindre relevanta frågor. Tack Ingela Andersson från Fortifikationsverket och Lena Lövgren-Uppsäll från Statens Fastighetsverk för era kloka synpunkter och ert tålamod under intervjuerna.

Jag vill även passa på att rikta ett stort tack till min handledare Anna Jakobsson för allt det stöd och all den kunskap som ni har delat med er till mig. Er hjälp har varit ovärderlig under mitt arbete.

Lund den 2010-03-22

Tommy Roman

Innehållsförteckning

Sammandrag

Abstract

Förord

1. Inledning	12
Bakgrund	12
Mål och syfte	13
Frågeställningar	13
Avgränsning	13
Termer och begrepp	14
Material och metod	14
2. Bevarande som paraplybegrepp för hantering av historiska miljöer	16
Kort presentation av bevarandebegreppen	16
Historisk återblick	18
Skilda synsätt på bevarande och dess innebörd; Sven Ingvar Andersson, Walter Bauer, Klaus Stritzke	22
3. Reglerande lagar och förordningar	28
Kulturminneslagen (KLM)	28
Florens-deklarationen	29
4. Arbetsgång för historiska miljöer	32
Generell arbetsgång	32
Myndigheters syn	35
Riksantikvarieämbetet (RAÄ)	35
Statens Fastighetsverk (SFV)	36
Fortifikationsverket	39
Jämförelse av Het Loo kontra kvarteret Astolf i Uppsala	42
5. Avslutande diskussion och reflektion	46
Offensiva bevarandeåtgärder	46
Defensiva bevarandeåtgärder	49
Variabler som styr arbetsgången	51
Konklusion	55
6. Referenser	56

1. Inledning

Bakgrund

Människans levnadsmiljöer är i ständig förändring vilket inte minst ses idag i den allt tätare byggda och kompakta staden. De gröna strukturerna får allt oftare stå åt sidan när byggnadsföretag ser intressen i att exploatera åtråvärd mark. Det leder till att naturområden såsom naturliga miljöer skapade av människan i form av trädgårdar, parker och andra anläggningar naggas i kanten eller röjs för byggnadsintressen.

Även de trädgårdar, parker och andra gröna element vilka bevaras idag är under en ständig förändring. En ansenlig del av har med tidens tand åldrats och har till följd av detta idag ett stort behov av bevarandeåtgärder. Åtgärder som kan vara nödvändiga på grund av flera olika faktorer. Det kan handla om en åldersstigen vegetation eller slitna byggnadsmaterial men även att funktionen hos anläggningen har förändrats under tidens gång. Till dess försvar kan den disponera över en struktur och en funktion som speglar en viss tidsanda. Den kan även förfoga över ett kulturhistoriskt värde som människor känner till och kan identifiera sig med och därtill kan miljön ha en viktig funktion som rekreationsområde för människor som vistas där idag.

Grönstrukturer i form av trädgårdar, parker och andra gröna element skapade av människan, är således historiska miljöer, med kulturhistoriska och rekreativa värden. Hur ska man förhålla sig till dessa historiska miljöer och hur ska de hanteras som idag är i behov av bevarandeåtgärder? Hur bevarandevärda är de i ett större tidsperspektiv och vad är det i så fall som är bevarandevärdt? Är det utifrån ett framtidsperspektiv hållbart att bevara historiska miljöer?

Det här är frågeställningar som angår människor som tar anspråk på våra historiska miljöer idag men det är därtill relevanta frågeställningar att ta med sig in i framtiden. Även nyligen anlagda miljöer kommer att åldras och en dag vara i behov av bevarandeåtgärder. Det är med andra ord en problematik som lever kvar även för nästkommande generationer människor.

Ovanstående frågor väcktes i mig efter ett möte med en person från företaget Svensk Markservice vilket jag arbetade för i somras 2009. Företaget är verksamma inom skötsel, underhåll och kompletteringar av gröna miljöer och de har en uttalad policy att höja standarden i de yttre miljöer som de arbetar med. Frågan om jag kunde bistå Svensk Markservice med kunskap om hur en bevarandeåtgärd kunde te sig kom upp. Uppsatsen är därför tänkt att ge djupare förståelse kring vad bevarande är och vilka olika uttryck den kan få, för att möta deras frågeställning inte minst. Det finns även en tanke om att materialet som arbetas fram kan ligga till grund för en framtida diskussion kring bevarandeåtgärder i stadsdelen Kungsgärdet i Uppsala.

Mål och syfte

Uppsatsens avsikt är att förvärva en bredare grund och förståelse för begreppen och arbetsgången kring bevarande av historiska yttre miljöer som grönområden, parker, trädgårdar och andra gröna element. Olika synvinklar kommer att vägas samman för få en uppfattning om vilken betydelse begreppen och arbetsgången har i arbetet med bevarande i historiska miljöer. Uppsatsen kommer vidare att ge exempel på olika bevarandeåtgärder i redan utförda projekt.

Frågeställningar

Huvudfrågor

Vilka begrepp och vilken arbetsgång finns vid arbetet med bevarande av historiska miljöer?
Hur ska man förhålla sig till dem?

Frågor som berörs i diskussionen

Vad menas med ett bevarande och vad har det för betydelse? Kan värdet i ordet bevarande förändras beroende på vilket område det tillämpas på? Varför förändras det i så fall?

Finns det en given arbetsgång vid bevarande av historiska boendemiljöer och hur kan den i så fall se ut? Kan arbetsgången variera beroende på vad för typ av område det är som är i behov av bevarandeåtgärder?

Hur ser regelverket ut som ett bevarande måste förhålla sig till? När övergår regelverket från lag till något där den egna uppfattningen styr bevarandeåtgärden? Vad är i så fall viktigt att ta hänsyn till?

Avgränsning

Att arbeta i ett så stort ämnesfält som bevarande av historiska miljöer trots allt är, innebär att det inte kan ges en fullständig syn på bevarandeproblematiken och dess historia. Uppsatsen kan därför inte uppfattas som fullständig på den punkten utan är snarare en ingång till vad ett bevarande är, vad den förhåller sig till och på vilka sätt en bevarandeåtgärd kan komma till uttryck.

Termer och begrepp

Historiska miljöer

Används i uppsatsen som en av människan skapad miljö i form av trädgårdar, parker eller andra 'gröna' element. Att miljön i sig är historisk säger ingenting om dess ålder. Historiska miljöer är allt ifrån det som har skapats för flera sekel sedan till det som skapades igår (Florensdeklarationen 2010 [online]). Rent praktiskt kan en historisk miljö vara alltifrån en barockträdgård från 1600-talet till en bostadsgård som anlades igår.

Offensiva - och Defensiva bevarandeåtgärder

Är av författaren två formulerade begrepp att använda som olika förhållningssätt till historiska miljöer när det gäller föreslagna åtgärder för bevarande.

Material och metod

Uppsatsen disponeras i två olika delar. I den första delen är avsikten att reda ut begreppen som innefattas och tas upp vid bevarande av historiska miljöer. Litteraturstudier i form av böcker, artiklar, hemsidor och examensarbeten vid SLU ligger till grund för diskussionen av bevarandebegreppen.

Den senare delen av uppsatsen behandlar arbetsgången vid bevarande av historiska miljöer och hur den kan se ut. Litteraturstudier i form av böcker, artiklar, hemsidor och examensarbeten vid SLU kommer att ligga till grund för att tydliggöra bilden av arbetsgången. Därutöver kommer strategiska intervjuer med personer som arbetar inom statliga myndigheter såväl som personer som arbetar som konsulter inom bevarandeåtgärder att vävas in och bli en del av fas två. Förhoppningen med intervjuerna är att de kan nyansera bevarandeproblematiken och skapa en bredare diskussion kring ämnet med olika intressen och infallsvinklar.

Trädgårdsanläggningen är på många sätt och vis lik människan, både genom dess föränderlighet och i de stadier som de går under sin livstid men därutöver genom dess unicitet. Liket människan så finns det ingen trädgårdsanläggning som är en exakt kopia av någon annan i såväl utformning som karaktärsdrag. De kan förstås vara mer eller mindre lika i sitt utseende och vara skapade under samma tids- och stilepok men likväl är de unika. En trädgårdsanläggning blir som människan med tiden äldre och skröpligare allt efter tidens påverkan. Men där människan försvinner från jordens yta så kan trädgårdsanläggningen bevaras till förmån för nya generationer människor. Hur detta bevarande kan komma till uttryck är vad uppsatsen ämnar söka svar på.

2. Bevarande som paraplybegrepp för hantering av historiska miljöer

Kort presentation av begreppen

Utifrån Nationalencyklopedins uppslagsverk definieras ordet bevara som ”vidmakthålla i ursprungligt skick genom åtgärder mot nedbrytande krafter.” (Nationalencyklopedin, 2010 [online]).

Genom att använda definitionen av ordet bevara på historiska miljöer så kan det ge en innebörd och förståelse i bevarandets bredd och problematik. Varje historisk miljö är unik och besitter således särskilda historiska och kulturella värden. Det innebär att ”vidmakthålla i ursprungligt skick” som definitionen är i Nationalencyklopedin, kan komma att betyda olika saker beroende på vilken anläggning som är i fråga. Det visar i sin tur på att det kommer att behövas olika typer av ”åtgärder mot nedbrytande krafter” som definitionen är i Nationalencyklopedin, i ett bevarande vilket är unikt för varje enskild historisk miljö.

I användandet av olika strategier för ett bevarande behöver det således finnas ett antal tänkbara begrepp att använda sig av i närmandet av en historisk miljö (*Historiska parker och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta*, 1996. sid. 20). Vanligen nämnda begrepp i sammanhanget är konservering, underhåll, restaurering, rekonstruktion och ny- eller omgestaltning (ibid). Ett bekymmer idag är att begreppen inom bevarande har en tendens att blandas ihop vilket kan leda till feltolkningar, där särskilt begreppet restaurering har visat sig vara särskilt förvirrande (ibid).

Restaurering är ett flertolkat begrepp som i vissa strömningar istället används som ett samlingsbegrepp för ovan nämnda underbegrepp (Bodin, 2006). Bland annat används restaurering som en samlingsbenämning för kurser inom den högsta utbildningen inom byggnadsvård i Sverige (Bodin, 2006). Byggnadsvård är således en annan sak än parkvård varför det behövs tydliga definitioner för hur begreppen ska användas och tolkas inom det sistnämnda.

Som en följd av den förvirring som finns i hur begrepp har använts med olika innebörd konstruerade av den statliga myndigheten Riksantikvarieämbetet (*Historiska parker och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta*, 1996. sid. 20) upp riktlinjer för hur olika begrepps innebörd ska tolkas inom bevarande av historiska trädgårdar, parker och andra 'gröna' element skapade av människan. I riksantikvarieämbetets förslag på begrepp används restaurering istället som ett underbegrepp och en potentiell möjlighet till bevarande (ibid). Riksantikvarieämbetets begrepp och definitioner är tänkta att vara vägvisande inom parkvård. På detta vis är förhoppningen att det inte ska uppstå några oklarheter med vad som menas när man använder begreppen ifråga (ibid).

Riksantikvarieämbetets förslag till begrepp och definitioner består av:

”**Konservering** innebär att nedbrytningen hejdas och att parken 'fryses' i ett visst tillstånd. Med denna ambitionsnivå accepterar man att parken på lång sikt bryts ned.

Underhåll är ett kontinuerligt vidmakthållande av parken, så att dess karaktär bevaras. I detta ingår att ta itu med eftersatt underhåll och att punktvis förnygra växtmaterialet.

Restaurering innebär att parken, med utgångspunkt i det som finns, återställs till ett äldre, dokumenterat utseende.

Rekonstruktion innebär att en park, som är starkt förändrad eller helt försvunnen, återskapas till ett dokumenterat, äldre utseende med användandet av nytt växtmaterial.

Ny- el omgestaltning innebär en förnyelse eller en förenkling av parken.” (*Historiska parker och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta*, 1996. sid. 20)

Riksantikvarieämbetets begrepp är således ett sätt att tala klarspråk vid arbetet med bevarande av historiska miljöer (ibid). Intentionen är att även uppsatsen i största möjliga mån ska använda sig av begreppen i fortsättningen för att undvika eventuella missförstånd.

Historisk återblick

Man kan ställa sig frågan varför en historisk introduktion är relevant ur bevarandesynpunkt i ett ämne som behandlar hur vi ska vårda våra historiska miljöer? Det finns två anledningar till detta. Det första är att synen på bevarandeåtgärder har förändrats genom århundradena. Det andra är att vi genom att söka i historien skapar en bättre förståelse för de historiska miljöernas värde och tillgång i dagens samhälle vilket är ett viktigt argument för miljöns framtida berättigande. Precis som redaktionen i *Utblick Landskap* uttrycker det:

”Det fanns en tid då man helst såg barockparker jämnade med marken. Möjligen är det så att dessa maktens insignier har neutraliserats just som symboler. Och att vi accepterat tanken på att vi genom att se historien också förstår nuet bättre. För naturligtvis innebär restaurering av parker och trädgårdar också ett sätt att återföra kunskaper, erfarenheter och hävder framvuxna under en lång tid.” (*Utblick Landskap*, 1992 sid. 5)

Genom sekulernas gång har människan hämtat inspiration från olika håll och platser och haft olika syften i sitt skapande av fysiska miljöer (Liljedahl, 1992). Nya stilepoker inom såväl konst, politik, religion, samhällsreformer samt nya sociala och funktionella behov har avspeglats inom arkitekturen och har format den att gå i nya riktningar (ibid).

Stiluttryck har kommit och gått vilket Anna-Maria Blennow (2002) beskriver i *Europas Trädgårdar*. Författaren skildrar alltifrån de medeltida klosterträdgårdarnas strävan efter att använda växter inom medicin, till de tidiga renässansträdgårdarna där man sökte stilinfluenser från den antika trädgårdskonsten. Hon beskriver de senare upphöjda italienska vattenträdgårdarna där man utnyttjade markens lutningar till att leda vatten i häpnadsväckande uttryck och vidare de barocka renässansträdgårdarna som anlades i Frankrike under 1600-talet vilket hämtade inspiration från den italienska trädgårdskonsten. Författaren belyser den engelska romantiska trädgården och landskapsparken som uppkom under 1700-talet med helt nya stilideal (Blennow, 2002). Industrialismens ökade betydelse under 1800-talet vilket skapade Arts and- Crafts-rörelsens trädgårdar i England, till 1900-talet och Modernismen intåg i trädgårdskonsten med flera sidospår och stilinfluerade riktningar samt slutligen dagens blandade stiluttryck (Blennow, 2002).

Lika självklart som det är för människan att ibland möblera om och byta inredning så har det varit lika självklart för arkitekturen att söka nya stilinfluenser, även om dessa förändringar har skett under en allt längre tidsperiod. Vad som däremot inte varit lika självklart är hur olika stilepoker har visat hänsyn till de arv som redan finns i befintliga historiska miljöer. En hänsyn eller en brist på hänsyn som kanske tydligast genom århundradena har visat sig i skarvarna mellan två stilepoker och där behovet för en ny stilinfluens har varit som störst.

Den romantiska stilen uppkom i England under tidigt 1700-tal. Det var en stilform som sökte till att locka betraktaren till av människan skapade naturlika miljöer (Blennow, 2002 sid. 205). Subtila effekter och överraskningsmoment var en viktig del av upplevelsen och stilformen förstärktes av det böljande engelska landskapets karaktär. De romantiska stilidealen uppkom i en politisk viktig period i England då parlamentet redan i slutet av 1600-talet tillmättes en

betydande maktposition i förhållande till kungamaktens försök till envælde (ibid). De nya romantiska trädgårdsidealerna var i och med detta en mycket medveten protest mot den hårt tuktade, barocka franska stilen och vad den företrädde i form av enväldsmakt och kungligt förtryck. De romantiska idealerna fick allt eftersom större genomslagskraft utanför landets gränser och kom att i mer eller mindre omvandlad form spridas till övriga delar av Europa (ibid).

De europeiska upptäcktsfärderna och koloniseringen runt om i världen gav nya intryck och inspiration samtidigt som en nyupptäckt åtrå till naturen hade fått genomslagskraft (Liljedahl, 1992). En längtan tillbaka till naturen visade sig såväl inom konsten och litteraturen där såväl Rousseaus romaner och Watteaus naturmålningar hade stort inflytande (ibid). Fransmännen inspirerades precis som övriga Europa av den engelska romantiska parken och omvandlade den till en fransk tolkning (Liljedahl, 1992).

De nya romantiska idealerna kom att användas flitigt vid byggande av nya parkanläggningar men det blev därutöver ett mode att sätta prägel på redan befintliga parker (Ahrland, 1993). Den kungliga barockparken Het Loo i Nederländerna är ett av många exempel där barockparken kort och gott revs för att istället ge plats åt en engelskinspirerad landskapspark under 1700-talet (ibid). Med andra ord var den romantiska stilepoken inom arkitekturen en tid där man slog ifrån sig de barockinspirerade idealerna och inte visade någon större bevarandehänsyn till de tidigare idealerna då ett nytt mode började bli angeläget (Wærn, 1980 sid. 2).

Den moderna bevarandekonstens föddes under 1800-talet (Edman, 1999 sid. 38). En ny medvetenhet för historiska miljöers värde blev en del av bevarandedebatten även om det i hög grad bestod i ett idealiserande av stora mått. Friedrich Nietzsche var en framstående tysk arkitekt som hade en tydlig bild av 1800-talets bevarandeåtgärder. Han definierar brytpunkten mellan 1800-talets två större bevarandeideologier från den tidiga så starka idealismen under seklets början för att allt eftersom övergå till en mer nykter realistisk syn under 1800-talets senare hälft (ibid).

Ett prov på den tidigare så starkt ideologiserade hållningen ger Victor Edman i *En Svensk restaureringstradition* (1999) i beskrivningen av bevarandet av kyrkor under 1800-talet första hälft. Restaureringen av medeltida kyrkor under 1800-talet medförde att de såg mer ut som medeltida kyrkor än vad originalen på medeltiden gjorde. Den fanns med andra ord en stor överdrivenhet i de rekonstruktioner och efterbildningar som gjordes (Edman, 1999 sid. 12). Ett förhållningssätt till det förflutna vilket inte var verklighetsförankrat men som trots det genomsyrade större delen av 1800-talets restaureringstradition (ibid).

Mot slutet av 1800-talet skedde således en förändring med nya förhållningssätt till historiska miljöer. En djupare förståelse för historien genom konsten och litteraturen fick genomslagskraft även inom bevarandeåtgärder av historiska miljöer. Heta diskussioner mot slutet av 1800-talet blev allt vanligare gällande bevarandeåtgärder och kulturminnesvård, även inom Sveriges gränser (Edman, 1999 sid. 12). Författaren Verner von Heidenstam var en av dem som gick i bräschen för ett nytt mer återhållsamt förhållningssätt till historiska miljöer (ibid). År 1883 gick han i två tidningsartiklar till attack mot bevarandeåtgärderna på

Gripsholms slott och de bevarandeåtgärder som pågick i landet i stort. Heidenstam beskyllde de verkande arkitekterna för att ha ”förändrat ett levande historiskt byggnadsarv till efterbildningar utan stoft och färg” (Edman, 1999 sid. 21). Istället menade Heidenstam att det enda som kunde betyda något var det äkta och det i sin tur endast kunde finnas i det verkligt gamla. Det enda rätta menade han att göra i en bevarandeåtgärd är att konservera och underhålla våra historiska miljöer. Werner von Heidenstam kom senare att skriva en skrift, *Modern Barbarism* vilket var ett program för hur man ska skulle gå till väga för att göra bevarandeåtgärder med en sundare utgångspunkt. Heidenstams verk fick ett par decennier senare en viss betydelse och kom att användas i arbetet med bevarandeåtgärder (Edman, 1999 sid. 21).

På 1930-talet fick en ny modernistisk rörelse ett stort genombrott inom arkitekturen. Den tidigare så starka historiska synen som genomsyrade början på 1900-talet förbyttes till ett avståndstagande. Historien var något förflutet som inte tillhörde samtiden (Edman, 1999 sid. 81). Det här var en ny syn på historien som således även kom att genomsyra synen på bevarandeåtgärder. Kulmen nåddes under 1960-talet när många äldre historiska miljöer i städerna revs till förmån till nya boendestrukturer (Edman, 1999 sid. 143).

Som en följd av detta kom opinionen återigen att svänga under 1970-talet. Motståndare till de stora stadsbyggnadsförändringarna menade på att en storskalighet och likriktning hade ersatt en föregående tids stadsbyggande med mångfald och mänskliga skala. (Edman, 1999 sid. 144). Rivandet av historiska miljöer hade medfört nya miljöer, tomma på historisk värde. Med ett stort folklig stöd blev nya riktlinjer viktiga i hur man kunde bevara de få historiska miljöer som fanns kvar. Att hitta tillbaka och förstå sin egen och andras identitet blev allt viktigare i ett nytt socialt perspektiv (Edman, 1999 sid. 143). De historiska värdena låg inte bara i att bevara de äldre monumentala anläggningarna i kungens och adeln regi utan även folkets miljöer i form av industrimiljöer och arbetarbostäder var av intresse. Som ett led i detta ökade även intresset för miljövard och kulturvard och skyddande handlingar behövdes för att motverka att de misstag som gjorts, inte skulle inträffa igen (Edman, 1999 sid. 144).

År 1964 togs en internationell deklARATION fram med syftet att skydda historiska miljöer, eller historiska parker och trädgårdar, den så kallade Venedig-deklARATIONEN (FlorensdeklARATIONEN [online]). Dokumentet anger vilka förpliktelser och ansvarstaganden myndigheter och samhällsplanerare har gentemot historiska minnesmärken och områden av historiskt intresse och blev en milstolpe i bevarandedebatten. Som ett tillägg till VenedigdeklARATIONEN utarbetades 1982 Florens-deklARATIONEN angående bevarande av historiska trädgårdar, parker och andra gröna element skapade av människan (FlorensdeklARATIONEN [online]). DeklARATIONEN var ett viktigt steg i bevarandet och skyddandet av våra historiska miljöer.

Ett senare rättsligt skydd utarbetades genom kulturminneslagen som kom i laga kraft 1989 (Lagen om kulturminnen, 1988 [online]). De nya lagen kom bland annat att ge historiska parker och trädgårdar samma juridiska skydd som byggnader genom byggnadsminneslagen (ibid).

Införandet av dessa lagar och förordningar har medfört att beslut om bevarandeåtgärder inom historiska miljöer måste genomföras efter särskilda riktlinjer och gå genom olika myndigheter

och instanser. Förändringar måste således genomgå en beslutsprocess som baseras på argument vilket styrker genomförandet. Det har idag inneburit ett starkare skydd för våra historiska miljöer i en tid där samtidigt våra historiska miljöer är utsatta för högre exploateringstryck än tidigare.

Skilda synsätt på bevarande och dess innebörd; Sven Ingvar Andersson, Walter Bauer, Klaus Stritzke

Det finns tre nutida teoretiker och landskapsarkitekter i Norden som har format bevarandebatten och tillika hur den ser ut idag. Dessa är Sven-Ingvar Andersson, Walter Bauer och Klaus Stritzke (Andersson, 1992 sid. 17). De har själva varit engagerade i projekt där bevarandeåtgärder har gjorts och har därtill lagt en grund för olika förhållningssätt och tillvägagångssätt i bevarandet av historiska miljöer (ibid). Problematiken de tar upp ligger främst i hur man ska förhålla sig till historiska miljöer med en lång historia bakom sig. Det rör sig med andra ord om äldre parkanläggningar vilka redan har genomgått bevarandeåtgärder under epokenas gång, vilket är viktigt att ha i bakhuvudet (ibid). Problematiken ifråga kan dock vara relevant och applicerbar även på nyare historiska anläggningar med en kortare historisk kontext att ta hänsyn till.

Randi Mossige Norheim har låtit intervju de olika landskapsarkitekterna (Mossige-Norheim, 1992.a, 1992.b och 1992.c) och har försökt ta fasta på deras olika ingångsvinklar till bevarande. Det är med andra ord begrepp vilka tidigare nämnts som konservering, underhåll, restaurering, rekonstruktion och ny- eller omgestaltning (*Historiska parker och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta*, 1996. sid. 20)

Sven-Ingvar Andersson har en poetisk syn och infallsvinkel till ämnet (ibid). Det essentiella hos rekreativa miljöer handlar om att de måste förmedla besökaren en stark upplevelse. Just ifråga om historiska miljöer så finns det redan en god grund till att ge besökaren en förnimmelse av tidens skeenden vilket redan kan ge en påtaglig upplevelse. Upplevelsevärdet kan därtill förstärkas om man tillåts att göra tillägg i den historiska miljön, vilket kan ske genom en restaurering, rekonstruktion och ny- eller omgestaltning. På så sätt kan det skapa möjligheter till en djupare upplevelse och uppskattning av den historiska miljön i fråga. Sven Ingvar Andersson gör med detta gällande att han i sina bevarandeuppdrag kan se bortom de historiska miljöernas stiltrogna uttryck och istället addera nya tillägg om det innebär att det förstärker den historiska miljön värde (ibid).

Klaus Stritzke har en annan tolkning på bevarandebegreppen och menar att en historisk miljö måste få leva utefter sina egna villkor och de intentioner som fanns vid dess födelse (Mossige-Norheim, 1992.b). Vid en bevarandeåtgärd är det viktigt att lyssna till dess väsen och att den vårdas och tas om hand efter den historiska miljöns ursprungliga uttryck och intentioner. Finns det inte en tillräckligt grundläggande historisk dokumentation från den historiska miljön ska ingreppen vara få eller inga. Fokus på begrepp bör då ligga på att underhålla och att konservera den historiska miljön. Därtill är underhållssynpunkten mycket viktig att ta hänsyn till och även användandet av de underhållsmetoder vilka användes då anläggningen anlades. Bara då kan man få ett uttryck som stämmer överens med den historiska miljöns väsen och ursprungliga uttryckssätt. Klaus Stritzke menar att om man inte är villig att underkasta sig den historiska miljöns ursprungliga intentioner så är en bevarandeåtgärd omöjlig (Mossige-Norheim, 1992.b).

Walter Bauer har således en tredje uppfattning. Bauer anser att additament och förändringar kan vara möjliga om de är konsthistoriskt försvarbara. Genom noggranna efterforskningar i såväl ritmaterial som kunskap om äldre stilepoker kan historiska miljöer återställas genom restaurering och rekonstruktion. Där luckor i den historiska dokumentationen av den historiska miljön finns måste beslut tas genom sunt förnuft, byggda på egna erfarenheter. Det blir med andra ord en form av förnyelse eller omgestaltning med en realistisk syn på hur den historiska miljön kan ha tänkts se ut. I slutändan blir det enligt Walter Bauer att beslut tas som beror på konstnärligt uttrycksätt och smak (Mossige-Norheim, 1992.a).

För att återgå till Sven Ingvar Anderssons resonemang, ges det en vidare syn på bevarandeåtgärder i artikeln ”*Den autentiska illusionen*” (1990). Sven Ingvar Andersson beskriver nyttan av att bena ut tillvägagångssätt till begrepp i arbetet med historiska miljöer. Inte bara för att själv förstå på vilket sätt den historiska miljön påverkas utan även för att det ska bli lättare att kommunicera tankebanor med andra involverade i projektet. I synen på bevarande har Sven Ingvar Andersson använt sig av begreppen rekonstruktion, restaurering och förnyelse (Andersson, 1990).

Sven Ingvar Anderssons definition på rekonstruktion är att återskapa den historiska miljön efter dess ursprungliga formgivning. För att vara i fog att genomgå denna tillbakagång till ett tidigare uttryck krävs det tillgång till hela skapandeprocessen (Andersson, 1990). Till det hör en god kännedom om de ursprungliga planerna på den historiska miljön som definierar dess formspråk. Sven Ingvar Andersson berättar vidare om vikten av att det finns tillgång till samma material som användes på den ursprungliga platsen i en rekonstruktion. Därtill måste det ställas krav på att det praktiska anläggandet kan använda sig av samma byggnadsteknik och hantverk som när den historiska platsen anlades. Den historiska miljöns funktion måste därtill vara oförändrad, med andra ord kan det inte ha förts in nya element som försvårar bevarandeåtgärderna. Först när man tar alla dessa aspekter i beaktande kan man efterlikna det uttryck i rekonstruktionen som gör den historiska miljön rättvis i en rekonstruktion (Andersson, 1990).

Sven Ingvar Andersson beskrivning av restaurering ter sig annorlunda. Här handlar det snarare om att acceptera den historiska miljöns föränderlighet. I arbetet med mjuka byggstenar är det rimligt att den historiska platsens uttryck kommer att förändras över tiden varför även den ursprungliga arkitektens intentioner i vissa hänseenden kommer att suddas ut. Att den historiska miljön i fråga under tiden redan har genomgått förändringar ökar problematiken. En rekonstruktion är i förhållande till restaurering ett enkelt utförande om det finns en god kännedom om den historiska miljön. I en restaurering däremot måste man ta helt andra ställningstaganden. ”*Ska respekten för det ursprungliga väga tyngre än kärleken till ett tillstånd som redan vunnit hävd? Hur avvägs hänsyn till nya funktioner mot historisk korrekthet?*” (Andersson, 1990 sid. 4)

Det sista tillvägagångssättet som Sven Ingvar Andersson tillämpar är ett begrepp vilket är eget myntat, *förnyelse*, eller *fri förnyelse* (Andersson, 1990). I första hand är en fri förnyelse en tänkbar väg att gå där förfallet hos en historisk miljö har pågått under en längre tid. Det kan ha gått så lång tid att det inte finns tillräckliga argument att bygga en restaurering på. En fri

förnyelse kan även vara ett alternativ där den historiska miljön saknar ett grundläggande, historiskt källmaterial från en tidigare epok. Andra tillkortakommanden kan vara ändrade funktioner hos den historiska miljön vilket kräver att tillägg görs i gestaltningen. Eller att det inte finns ekonomiska medel till att utföra en restaurering eller rekonstruktion (ibid).

Enligt Sven Ingvar Andersson är det inte formen som bevaras vid en fri förnyelse utan istället är det den historiska miljös värdighet, upplevelserikedom och den konstfulla kvaliteten som tas till vara (Andersson, 1990). Vid en fri förnyelse så flyttas fokus från vad som är bäst för anläggningen ifråga, till vad som är en mer lämplig miljö för dagens människor som rör sig där. Därför bör additament i en historisk miljö ges en klar och tydlig kontrast mot det gamla. Man bör även ge den en struktur som är underordnad den historiska trädgården eller parken så att den kan tas bort och ändras när den inte längre känns aktuell (Andersson, 1957).

Klaus Stritzke talar om ett mer försiktigt förhållningssätt till bevarandeåtgärder (Mossige-Norheim, 1992.b). Att förstå en historisk plats och att anta utmaningar med bevarandeåtgärder är ett arbete som tar lång tid att urskönja. Stritzke menar att den historiska platsen är full av hemligheter och lager vilket vi inte kan se vid första anblicken. Om vi missar viktig information får det ödesdigra påföljder. Inte förrän det finns tillräckligt med underlag kan en restaurering ske. Tills detta är det enda rätta att låta alla bevarandeåtgärder begränsas till att underhålla den historiska miljön, för att bromsa förfallet (ibid).

För Walter Bauers del handlar det precis som för Sven Ingvar Andersson och Klaus Stritzke om att i första hand följa de historiska dokument som finns på platsen i form av ritningar och andra historiska underlag. (Mossige-Norheim, 1992.a) Det måste visas respekt för den historiska miljön som är i behov av bevarandeåtgärder. Däremot menar Bauer att det är viktigt att kunna lita på sin egen intuition där det finns gluggar i kunskapsinhämtandet. En intuition som man etablerar efter flera års erfarenheter. Är en bevarandeåtgärd nödvändig som inte följer den historiska planen så är det viktigt att den görs med smak och förståelse för dess påverkan på miljön. Walter Bauers frångår därmed Klaus Stritzke restriktiva hållning och är istället inne på att tillägg får göras om den smälter in i formspråk och uttryck med den historiska miljön (ibid).

Klaus Stritzke använder sig av andra begrepp förutom konservering, underhåll, restaurering, rekonstruktion och förnyelse eller omgestalning, som ett sätt att styrka sin restriktiva hållning. Begreppen i fråga är *de-restaurering* och *sönder-restaurering* (Mossige-Norheim, 1992.b). De-restaurering är en möjlig väg att gå menar Klaus Stritzke när man i efterhand inser att en restaurering av en historisk miljö har tillfogat mer skada än nytta. Metoden kan användas i sammanhang där man i tidigare restaureringar återställt miljöer utifrån hur man trodde att ursprungliga ritningar sett ut, en information som senare visade sig vara felaktig eftersom den historiska efterforskningen varit allt för vag. Det bristfälliga kunskapsinhämtandet medför i sin tur att miljöer har skapats i ett nytt uttryck som var felaktigt och inte förenbart med den historiska miljön. De-restaurering är helt enkelt att man efter att ha insett en

restaurerings tillkortakommanden väljer att restaurera tillbaka till det uttryck som fanns på platsen innan (Mossige-Norheim, 1992.b).

Klaus Stritzke pekar på alla de tillfällen historiska miljöer har tillfogats bevarandeåtgärder i alldeles för hög grad (Mossige-Norheim, 1992.b). Där man grävt i de underliggande lagren och på så vis sopat undan all den information som fanns dold där. I det fallet är det omöjligt att återgå till ett tidigare uttryck genom att använda sig av de-restaurering. Istället är den historiska miljön sönder-restaurerad vilket innebär att man aldrig kan få tillbaka ett tidigare uttryck (Mossige-Norheim, 1992.b).

Klaus Stritzkes kan inte tänka sig att göra en restaurering eller rekonstruktion genom användandet av endast historiska ritningar från platsen. Klaus Stritzke menar på att det inte finns någon som vet om ritningarna i verkligheten förverkligades. (Mossige-Norheim, 1992.b) Så när det gäller att använda Sven Ingvar Anderssons tolkning om fri förnyelse eller Walter Bauers metod att använda sig av sin egen intuition där den historiska kunskapen är liten är Klaus Stritzke hård i sitt bemötande. *"Vi har varken skäl eller rätt att påtvinga våra anläggningar våra egna idéer, säger han. Är det så att vi vill förverkliga oss själva så finns det gott om plats i det nedlagda åkerlandskapet"* (Mossige-Norheim, 1992.b sid 31)

Teoretikerna har alla tre liknande tankebanor så länge som det finns ett utförligt historisk material att tillgå som kan berätta om hur ett tidigare uttryck har sett ut. Hur man däremot ska ta ställning till den historiska miljön när utförlig kunskap saknas är där deras uppfattningar skiljer sig åt. För att återgå till Riksantikvarieämbetets förslag på begrepp (*Historiska parker och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta*, 1996 sid. 20) i ett försök att klargöra vad som skiljer landskapsarkitekterna åt.

Klaus Stritzke förespråkar en återhållsam syn och förhållningssätt till de historiska miljöerna. En syn där så lite påverkan som möjligt är det enda riktiga innan man har en fullständig överblick över den historiska miljön. En bevarandesyn där konservering av miljöns nutida skapning är i fokus och där bevarandeåtgärderna sker genom att underhålla miljön efter gamla principer (Mossige-Norheim, 1992.b). Finns det däremot en tillförlitlig och fullständig historisk dokumentation från den historiska miljön kan andra åtgärder genom restaurering och rekonstruktion sättas in.

Sven Ingvar Andersson är även inne på samma tankebanor men menar på att en förnyelse kan vara ett möjligt tillvägagångssätt där den historiska miljön har genomgått ett allt för långt sönderfall eller där det saknas ekonomi att göra en restaurering eller rekonstruktion. En fri förnyelse kan inte ta till vara det autentiska från den historiska miljön. Däremot kan den historiska miljöns värdighet, upplevelserikedom och den konstfulla kvaliteten tas tillvara (Andersson, 1990).

Walter Bauer inställning återfinns någonstans mitt emellan de ovan nämnda. En fri förnyelse som ett additament och konstnärligt bidrag från vår tid till den historiska miljön är inte aktuellt enligt honom. Istället så bygger man upp ett bevarande med hänsyn till vilken eller vilka tidsperioder man vill ska få komma fram vilket kan ske genom restaurering eller rekonstruktion. Där information saknas får man använda sina erfarenheter och kunskaper

om den tidsperiod som man vill ska få komma fram och därtill använda sin egen intuition.
(Mossige-Norheim, 1992.a).

3. Reglerande lagar och förordningar

De senaste decennierna har medfört ett starkare skydd för bevarande av historiska miljöer. Detta har skett genom införandet av reglerande lagar och förordningar vilka ska användas som riktlinjer och ska följas. Det är även viktigt att känna till att dessa föreskrifter innebär att det finns rättigheter såväl som skyldigheter i arbetet med historiska miljöer.

Kulturminneslagen (KLM)

Lagen om kulturminnen trädde i laga kraft den 1 januari 1989 (Lagen om kulturminnen, 1988 [online]) I de inledande bestämmelserna menar man att *”det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö”* (ibid. 1§, 1 kap). Det slås vidare fast att ansvaret att vårda våra kulturmiljöer delas av alla människor, såväl från den kommunala sidan, de enskilda ägarna av den historiska miljön samt brukarna till den historiska miljön (*Kulturminneslagen*, 1990 sid. 5).

I 1§ i 3 kapitlet om Byggnadsminnen ifrån kulturminneslagen (Lagen om kulturminnen, 1988 [online]) står det att lagskydd kan ges till byggnader som ingår i ett synnerligen märkligt bebyggelseområde, även om varje byggnad i sig inte är av ett speciellt intresse, vilket bestäms av länsstyrelsen. *”Bestämmelserna om byggnadsminnen enligt detta kapitel får också tillämpas på park, trädgård eller annan anläggning av kulturhistoriskt värde”*. (Lagen om kulturminnen, 1988 [online])

I 2§ i 3 kapitlet står det vidare att när en trädgård, park eller annan anläggning har fått en beteckning som byggnadsminne innebär det att Länsstyrelsen sätter upp skyddsföreskrifter för hur den historiska miljön vidare ska *”vårdas och underhållas samt i vilka hänseenden den inte får ändras”*. (Lagen om kulturminnen, 1988 [online])

Med lagens tillkomst föll en viktig pusselbit på plats för bevarandet av våra parker, trädgårdar och andra anläggningar av stort allmänintresse eftersom även de nu kan skyddas av Byggnadsminneslagen (*Historiska parker och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta*, 1996 sid. 6). De tidigare Byggnadsminneslagens skydd täckte till viss del parker, trädgårdar och andra anläggningar men bara om *”de utgjorde med en byggnad sammanhängande område, t.ex. en herrgårdspark...”* (ibid. sid. 6) Den historiska miljön kring byggnaden ansågs således vara ett tillbehör till byggnaden men vara försvarbar att bevara eftersom den tillhörde en arkitektonisk helhet. I och med den nya Byggnadsminneslagen kan således en park, trädgård eller annan anläggning ges ett fullgott skydd utan att tillhöra en byggnad (ibid). Lagens tillkomst är inte bara ett genombrott i och med att det har gjort det möjligt att byggnadsminnesförklara självständiga parker, trädgårdar och andra anläggningar utan även för att visa på de ’gröna’ anläggningarnas egna värde och behovet som finns för att vårda dem (*Historiska parker och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta*, 1996 sid. 6).

Florensdeklarationen

Den 21 maj 1982 beslutades det i ett möte i Florens mellan representanter ifrån ICOMOS-IFLA:s internationella kommitté att en deklARATION för bevarandet av historiska parker och trädgårdar var i färd att framställas, den så kallade Florensdeklarationen (Florensdeklarationen [online]).

ICOMOS står för International Council on Monuments and Sites och är en fristående, global organisation, vars främsta uppgift är att verka för att historiska miljöer bevaras (ICOMOS [online]). Dess medlemmar består av sakkunniga kulturmiljövårdare världen över men därutöver hör även Unescos expertorgan för kulturmiljövård och Världsarvskonventionen till organisationen (ibid).

IFLA däremot står för International Federation of Landscape Architects och är en organisation som representerar landskapsarkitekter världen över (IFLA[online]). Deras största syfte är att koordinera och organisera möten och aktiviteter mellan olika länder i frågor som rör landskapsarkitekturen i ett globalt perspektiv (ibid).

Tillsammans utarbetade alltså ICOMOS-IFLA:s internationella kommitté fram ett underlag till Florensdeklarationen vilket antogs den 15 december 1982 av ICOMOS som ett additament till Venedigdeklarationen, beträffande *”bevarande och restaurering av historiska minnesmärken och områden av historiskt intresse”* (ICOMOS [online] sid. 1). Florensdeklarationen är ett dokument som Sverige bland många andra länder har skrivit under. Det är således Sveriges landskapsarkitektkår och tillika antikvariska myndigheter som har förpliktigt sig att följa Florensdokumentet ramverk vilket innebär att det ska användas i arbetet med historiska miljöer (Lundqvist, 1992).

Florensdeklarationen består av 25 artiklar vilka är grupperade under fyra olika rubriker, ”definitioner och syften”, ”skötselåtgärder, bevarande, restaurering, rekonstruktion”, ”användning” samt ”lagstöd och administrativa föreskrifter” (Florensdeklarationen [online]).

Den första delen **”definitioner och syften”** tar upp vilka historiska parker som kan omfattas och behandlas enligt deklarationen.

Artikel 6 tar upp på vilka historiska miljöer som kan innefattas av deklarationens föreskrifter:

”Begreppet historisk trädgårdsanläggning är tillämpligt på såväl små trädgårdar som på stora parker, formella såväl som ’landskapliga’” (Florensdeklarationen [online] sid. 2).

Det innebär att finns ett stort spektra mellan vilka anläggningar som kan klassas som en historisk intressant anläggning. Florensdeklarationen tar vidare ingen ställning till vilken typ av anläggning det innebär, i utgångspunkten ska alla behandlas lika (Lundqvist, 1992 sid.45).

Artikel 9 tar upp vilka åtgärder som kan bli aktuella i ett bevarande:

”Åtgärder i syfte att bevara en historisk trädgårdsanläggning skall vidtas utifrån en beskrivning av, och uppfattning om dess värden. Flera slag av åtgärder kan bli aktuella; skötselåtgärder, bevarande och restaurering. I vissa fall kan även rekonstruktion bli aktuellt. Autenticiteten hos en anläggning beror lika mycket på utformningen av, och skalan hos de olika delarna, som på valet av växter och andra material, samt utsmyckning” (Florensdeklarationen [online] sid. 2).

Det finns med andra ord ingen given åtgärd att vidta utan flera olika slags åtgärder kan bli aktuella. En problemställning måste genom ett historiskt underlag framställas för att genom detta hitta en åtgärd som passar bäst till den historiska miljön i fråga.

Den andra rubriken är ”skötselåtgärder, bevarande, restaurering, rekonstruktion”.

Artikel 11 tar upp skötselns betydelse och hur den kan gå tillväga:

”Kontinuerlig skötsel är av grundläggande betydelse. Eftersom de huvudsakliga beståndsdelarna i en anläggning utgörs av levande växter, så måste man om man vill bevara den oförändrad, kunna göra nyplantering av vuxna individer såväl omedelbart vid behov, som i enlighet med långsiktiga, avverknings- och återplanteringsplaner” (Florensdeklarationen [online] sid. 3).

Artikel 15 anger vilka skyldigheter som finns att ta hänsyn till innan ett bevarandearbete kan påbörjas:

”Inget restaureringsarbete, och framför allt ingen rekonstruktion, får påbörjas utan en föregående, noggrann utredning i syfte att säkerställa att sådana arbeten kan utföras med vetenskapliga metoder i allt från utgrävning till färdigställande. Utredningen skall inkludera en sammanställning av all tillgänglig dokumentation om både den aktuella, och om liknande anläggningar. Innan något praktiskt arbete påbörjas skall en projektplan utarbetas som skall utvärderas och godkännas av kvalificerad expertis.” (Florensdeklarationen [online] sid. 4)

Det är en viktig punkt att beakta. Inga ändringar får göras innan en grundläggande historisk dokumentation har gjorts på anläggningen.

Artikel 16 tar upp på vilket sätt en historisk miljöns olika stadier ska behandlas:

”Restaurering av trädgårdsanläggningar ska göras med hänsyn till anläggningens historiska utveckling. Givet att tidigare ombyggnader, skador eller förfall inte har omöjliggjort detta, skall ingen period i anläggningens historia beaktas mer än någon annan...” (Florensdeklarationen [online] sid. 4)

Det innebär att alla stadier i anläggningen måste respekteras i lika hög grad och att Florensdeklarationen inte tar ställning till om en stil är vackrare än en annan.

Artikel 17 visar på situationer när en rekonstruktion eller restaurering inte kan göras:

”Det går inte att återskapa en historisk trädgårdsanläggning om dokumentationen av den ursprungliga anläggningen är så bristfällig, och spåren på platsen är så svaga att man endast kan göra lösa antaganden om dess tidigare utformning och historia” (Florensdeklarationen [online] sid. 4)

En noggrann utredning av den historiska miljön måste först göras men om det senare visar sig att fullödlig information inte finns så kan inte gissningar göras i syftet att återskapa den historiska miljön.

Under rubriken **”användning”** i Florensdeklarationen visar **artikel 18** hur de historiska miljöerna ska skyddas från slitage:

”Även om alla historiska trädgårdsanläggningar är skapade för att ses, användas och vistas i, så måste tillträdet till dem begränsas så att de med hänsyn till sin storlek och känslighet inte slits ner, och så att deras kulturbeskrivning kan bevaras” (Florensdeklarationen [online] sid.5)

Det innebär att den historiska anläggningen som sådan är viktigare att ta hänsyn till än de som besöker platsen ifråga. Att bibehålla den historiska anläggningen är därmed överordnad tiden och människornas behov till användandet av anläggningen.

I den sista rubriken **”lagstöd och administration”** visar **artikel 23** på vilka som bär ansvaret för att deklarationens föreskrifter följs:

”Det ankommer på ansvariga myndigheter att efter konsultation av kvalificerad expertis vidta lämpliga åtgärder för att identifiera, beskriva och skydda historiska trädgårdsanläggningar. Bevarandet av historiska trädgårdsanläggningar skall säkerställas inom ramen för den fysiska planeringen genom föreskrifter i relevanta planinstrument på nationell, regional och lokal nivå. Det ankommer också på ansvariga myndigheter att efter konsultation av kvalificerad expertis vidta de finansiella åtgärder som behövs för att underlätta skötsel, bevarande och restaurering, samt även rekonstruktion, av historiska trädgårdsanläggningar”
(Florensdeklarationen [online] sid.6)

Ansvaret för att bevaka våra historiska miljöer ligger således hos de ansvariga myndigheterna, däribland Riksantikvarieämbetet (RAÄ), Statens fastighetsverk, Länsstyrelsen med flera. Deras bevakande hållning sker genom upprättande av skyddande dokument. Dokument vars syfte först är att identifiera och beskriva den historiska anläggningen för att utifrån detta lägga upp lämpliga bevarande och skyddsåtgärder.

4. Arbetsgång för historiska miljöer

Generell arbetsgång

Arbetsgången för historiska miljöer är således uppbyggd utefter de föreskrifter och riktlinjer som Florensdeklarationen har lagt upp (Lundqvist, 1992). Det innebär att det finns skyldigheter att följa i arbetsgången eftersom Sveriges landskapsarkitektkår och tillika antikvariska myndigheter har skrivit under deklarationen (ibid). I Florensdeklarationen och artikel 23 under rubriken lagstöd och administration framgår det att ”*Det ankommer på ansvariga myndigheter att efter konsultation av kvalificerad expertis vidta lämpliga åtgärder för att identifiera, beskriva och skydda historiska trädgårdsanläggningar...*” (Florensdeklarationen [online] sid.6). I tur och ordning anges här hur arbetsgången för historiska miljöer ska gå till. Till att börja med måste den historiska anläggningen identifieras. Från identifieringen ska sedermera den historiska anläggningen beskrivas. Utifrån identifieringen och beskrivningen läggs därefter upp riktlinjer för hur den historiska anläggningen ska skyddas, ett slutgiltigt dokument som kallas vårdplan. (*Vårdplan för Göholms park och trädgård*, opublicerat mat. 2009). En vårdplan är således ett förklarande dokument innehållande beskrivningar till den historiska platsens betydelse och hur värdena kan bevaras för framtiden. Vårdplanens uppkommande kan bero på flera olika orsaker. Den kan behövas när det är aktuellt att göra förändringar, genom rekonstruktion, restaureringar, omgestaltning eller när det behöver ges ett skötsel förslag i en historisk miljö (ibid).

Den statliga myndigheten Statens Fastighetsverk (SFV) i Sverige, föreslår hur arbetsgången i detalj bör genomföras för att skapa ett underlag till en vårdplan (*Vårdplan för Göholms park och trädgård*, opublicerat mat. 2009). Delarna består utav i tur och ordning att anläggningen först *dokumenteras och beskrivs*. I det ingår att söka efter källmaterial från platsen i såväl kartmaterial, litteratur, arkivmaterial men även att en inventering av vegetation på platsen görs, samt en eventuell sökning av arkeologiska fynd (ibid. sid. 2).

Därpå görs en analys på de fynd man har hittat i en *historisk beskrivning* av anläggningen där de olika parkdelarna karaktäriseras efter från vilken tid de är uppkomna. I denna del av arbetet ingår därutöver att göra en jämförande analys med en liknande anläggning (*Vårdplan för Göholms park och trädgård*, opublicerat mat. 2009).

I nästa del av arbetet görs en *värdeanalys* vilket bygger på det som kommit fram ur den historiska beskrivningen. Här utkristalliserar vilka delar av anläggningen som är särskilt värdefulla och på vilket sätt. Värdeanalysens resultat omvandlas därefter till *mål och strategier för bevarande och utveckling* (ibid).

Ovan nämnda steg i arbetsgången kallas tillsammans för en för ett *vårdprogram*. Dokumentet är således det underlag som ligger till grund till det som kan bli ett *åtgärdsförslag* vilket är baserat på historia, värdering och målsättning. Först då är det dokument som kallas för en *vårdplan* framställt (*Vårdplan för Göholms park och trädgård*, opublicerat mat. 2009).

I en intervju med Anna Jakobsson som är utbildad landskapsarkitekt och undervisar på Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp, ger hon sin syn på hur en arbetsgång kan se ut i ett faktiskt uppdrag. En arbetsgång vilket även följer de riktlinjer som Statens Fastighetsverk har arbetat fram. Anna Jakobsson har ett mångårigt intresse och erfarenheter av bevarandeproblematiken och därtill kunskap om hur en arbetsgång kan te sig. År 1999 presenterade hon sitt examensarbete på landskapsarkitektprogrammet på Alnarp (Jakobsson, 1999). Examensarbetet *Ronneby Brunnsspark – historien om en hälsobrunns parker och trädgårdar* beskriver en kurort i förändring. Anna Jakobssons mål med examensarbetet var att skapa en historisk beskrivning av brunnsparken vilket har utförts genom att ”dokumentera och beskriva Ronneby Brunnsparks historia med fokusering på form, struktur och innehåll” (ibid. s. 13). Vidare var tanken att sammanställa all data till en rapport som skulle ingå i de handlingar som skulle utgöra en vårdplan för den byggnadsminnesförklarade anläggningen (ibid).

Anna Jakobsson berättar att hon år 2002 kom i kontakt med Per-Göran Ylander som är stadsarkitekt i Hjo, och Eva Björkman som är länsantikvarie i Västra Götalands län. De behövde hjälp med att lägga upp argument för ett bevarande av stadsparken i Hjo som ligger placerad mot Vätterns strand. Stadsparken har en historia bakom sig som spänner till sekelskiftet kring år 1900. En tid då det var en anläggning som ursprungligen byggdes till att vara en vattenkurort (Jakobsson, muntligen, 2010-03-10). Den rådande problematiken låg i att det fanns planer på att bygga ett äldreboende på en del av stadsparkens mark vilket stadsarkitekten och länsantikvariern kände stor oro inför. Hjo är känt för en lång tradition av byggnadsvård med en stor del äldre bevarade träbyggnader i stadskärnan (ibid).

Anna Jakobsson berättar att hon blev kontaktad tack vare den sakkunskap hon har tillgodogjort sig genom sitt examensarbete (Jakobsson, 1999) då hon gjorde en historisk dokumentation av Ronneby Brunnsspark. Ett arbete som sedermera utmynnade i en vårdplan där hon var medförfattare med landskapsarkitekt Åsa Setterby som huvudförfattare (Jakobsson, muntligen 2010-03-10). Den kunskapen som Anna Jakobsson hade tillägnat sig skulle nu vara användbar för att göra en dokumentation av Hjos stadspark. En dokumentation vilket skulle ligga till grund för en vårdplan som skulle styrka en byggnadsminnesförklaring med syftet att skydda parken och därmed stoppa byggnadsplanerna (Jakobsson, muntligen, 2010-03-10).

Efter ett antal möten mellan Anna Jakobsson, stadsarkitekten Per-Göran Ylander och länsantikvariern Eva Björkman presenterades en tågordning med grunder till varför ett bevarande och skyddande av Hjos stadspark var aktuellt (Jakobsson, muntligen, 2010-03-10). Tågordningens innehåll är baserat med såväl styrkande argument från Kulturminneslagen som från Florensdeklarationen varför stadsparkens bevarande är viktigt i sammanhanget (*Tågordning för Hjo Vattenkuranstalt*, opublicerat mat. 2002). Därutöver innehåller tågordningen ett förslag på hur man ska arbeta vidare med Hjos stadspark. Arbetet bör ske genom en dokumentation av platsen varvid bland annat en historisk undersökning och inventering av vegetation bör göras. Efter detta gjordes en värdebeskrivning (*Värden i Hjo Vattenkuranstalt*, opublicerat mat. 2002) av parkens olika delar med utgångspunkt i vilka delar som kommer från respektive historisk period (*Tågordning för Hjo Vattenkuranstalt*, opublicerat mat. 2002). Anna Jakobsson berättar att hon använde sig av den mall för värdebeskrivning som uppfördes vid vårdplanen

för Ronneby Brunnspark. På detta vis kunde hon spara tid i den formella uppbyggnaden av arbetet. Informationen sammanställdes från värden till målsättningar för parkens framtida bevarande vilket även kallas för vårdprogram. Målsättningar och värden formulerades sedan ytterligare och omsattes därefter till insatser och riktlinjer i en vårdplan (*Tågordning för Hjo Vattenkuranstalt*, opublicerat mat. 2002).

Efter ovan nämnda redogörelse av tågordningen kan det tyckas som att arbetsgångens förfarande är statiskt. På detta påstående hävdar Anna Jakobsson att så inte är fallet. *"Man måste hela tiden omsätta ny information som kommer upp under arbetsgångens olika skeenden."* (Jakobsson, muntligen, 2010-03-18)

Arbetsgångens riktlinjer är i sig själv statiskt men arbetsgångens förfarande och innehåll är i allra högsta grad levande. Beroende på vad man hittar i till exempel dokumentationsskedet så blir värdebeskrivningen annorlunda. Hittar man flera år senare ett dokument som leder till att historien måste skrivas om så måste man även omvärdera anläggningen och målsättningarna för dess bevarande.

Vid frågan om Anna Jakobsson har några stilförebilder när hon angriper en historisk miljö som är i behov av bevarandeåtgärder såsom Sven-Ingvar Andersson, Walter Bauer eller Klaus Stritzke, menar hon att det inte finns en självklar väg att gå innan man har lärt känna den specifika plats som man arbetar med. Anna Jakobsson säger att *"jag utgår inte ifrån att något nödvändigtvis ska göras, förändras eller förbättras, utan snarare om det ska göras något och i så fall vad och varför."* (Jakobsson, muntligen, 2010-03-10) Svaret ligger med andra ord dolt i den historiska miljön och kan endast plockas fram om man undersöker platsen utförligare.

Anna Jakobsson berättar vidare att förebilden blir istället själva anläggningen i sig. *"Alla historiska miljöer har unika värden. Även om arbetsgången och metoden är densamma så kommer man fram till olika resultat eftersom platsens topografiska och geografiska läge är unikt."* (Jakobsson, muntligen, 2010-03-10)

Myndigheters syn

Riksantikvarieämbetet (RAÄ)

Riksantikvarieämbetet är en central statlig myndighet som ansvarar för att bevara våra kulturmiljöer och vårt kulturarv (Riksantikvarieämbetet, 2010.a [online]).

Riksantikvarieämbetets definition på kulturmiljö ”... är i princip hela den miljö som har formats av oss människor genom tiderna. Det kan vara alltifrån en enskild plats eller byggnad till hela landskap.” (Riksantikvarieämbetet, 2010.b [online])

Riksantikvarieämbetets definition på kulturarv ”... är ett vidare begrepp än kulturmiljö. Det innefattar inte bara föremål, byggnader och fornlämningar utan också berättelser, traditioner och andra immateriella värden som vi övertar från tidigare generationer.” (Riksantikvarieämbetet, 2010.b [online])

Myndigheten ligger rakt under Kulturdepartementet och får således uppdrag som bestäms av regeringen (Riksantikvarieämbetet, 2010.a [online]). Enligt kulturminneslagens föreskrifter har Riksantikvarieämbetet överinseende över kulturminnesvärden i landet (Lagen om kulturminnen, 1988). I och med det har myndigheten således ansvaret att vara ett överordnat organ för att utveckla samarbetet mellan olika aktörer inom området, såväl inom andra myndigheter, däribland Statens Fastighetsverk (SFV) och Fortifikationsverket, kommuner, intresseorganisationer och medborgare. De ska till det analysera vilka konsekvenser förändringarna i samhället får för kulturmiljön. Riksantikvarieämbetet är därtill det centrala expertorganet i frågor kring Kulturminneslagen och har rätt att i viss grad ge anvisningar kring hur lagen ska tillämpas (Riksantikvarieämbetet, 2010.a [online]). Riksantikvarieämbetet tillhandahåller även bidrag för miljöer som lyder under kulturminneslagen för att säkerställa bevarandeåtgärder för dessa historiska miljöer (ibid).

Regeringen fattar beslut om byggnadsminnesförklaring av parker, trädgårdar och andra 'gröna' element i statens ägo, vilket sker efter ett förslag från Riksantikvarieämbetet (*Historiska parker och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta*, 1996 sid. 7). Många av dessa parker, trädgårdar och andra 'gröna' element som idag är statliga byggnadsminnen ägs och förvaltas av Statens Fastighetsverk som har utvecklat egen kompetens inom sin förvaltning (ibid). En annan del av de statliga byggnadsminnena där en viss del är parker, trädgårdar och andra 'gröna' element förvaltas av Fortifikationsverket, i Försvarmaktens regi (Fortifikationsverket, 2010 [online]). Statens Fastighetsverk och Fortifikationsverket har i viss lite olika typer av historiska miljöer som de förvaltar. Medan Statens Fastighetsverk äger och förvaltar historiska miljöer som är tillgängliga för allmänheten (Statens Fastighetsverk, 2010, [online]), så äger och förvaltar Fortifikationsverket historiska miljöer i Försvarmaktens regi. Det sistnämnda innebär att de historiska miljöerna är kopplade till rättssäkerhet och därför ofta inte är tillgängliga för allmänheten. (Fortifikationsverket, 2010 [online]).

När Florensdeklarationen undertecknades skeddes det av Sveriges landskapsarkitektkår och Riksantikvarieämbetet som är det överordnade organet bland de antikvariska myndigheterna, där även Statens Fastighetsverk och Fortifikationsverket ingår. Det är således Sveriges landskapsarkitektkår och tillika de antikvariska myndigheterna som har förpliktigt sig att följa Florensdokumentet ramverk, vilket innebär att det ska användas i arbetet med historiska miljöer (Lundqvist, 1992).

Statens fastighetsverk (SFV)

Statens Fastighetsverk är en statlig myndighet som äger och förvaltar kulturhistoriskt viktiga byggnader och miljöer i vårt land. Dessa är statliga byggnadsminnen enligt Kulturminneslagen eller föreslagna värdefulla fastigheter och miljöer enligt Kulturminneslagen (Statens Fastighetsverk, 2010 [online]). Flera av dessa miljöer är en del av det nationella kulturarvet. Där ingår bland annat flertalet kungliga slott, slottsträdgårdar, parker och slottsområden, universitetskärnorna i Uppsala och Lund samt befästningar från olika tidsepoker. Statens Fastighetsverk har således ett stort spann av viktiga kulturhistoriska miljöer som är en del av deras förvaltning (Statens Fastighetsverk, 2010 [online]). Likt Fortifikationsverket äger således Statens Fastighetsverk byggnader och mark av kulturhistoriskt intresse. Skillnaden mellan myndigheterna är att Statens Fastighetsverk äger och förvaltar byggnader och miljöer som ska vara tillgängliga för allmänheten, vilket inte alltid är fallet med Fortifikationsverkets historiska miljöer (Statens Fastighetsverk, 2010 [online]).

Ansvarsfördelningen över dessa kulturhistoriskt viktiga områden är indelade i olika förvaltningsområden. Skåne ingår till exempel i Statens Fastighetsverk Fo Syd-väst, tillsammans med Halland, Blekinge, Småland, Bohuslän, Västergötland och Värmland. Med andra ord är det stora områden som ett förvaltningsområde täcker. (Statens Fastighetsverk, 2010 [online]). Det säger dock ingenting om hur pass många kulturhistoriskt viktiga miljöer som varje område förfogar över.

I en intervju med Lena Löfgren- Uppsäll som är landskapsarkitekt och arbetar som kulturarvsspecialist på Statens Fastighetsverk berättar hon lite närmare om myndighetens ansvarstaganden. På Statens Fastighetsverks huvudkontor finns flertalet enheter som bistår GD och de olika förvaltningsområdena. Kulturarvsenheten är en av dem och där arbetar Lena Löfgren-Uppsäll (Löfgren- Uppsäll, Lena, muntligen, 2010-03-21). Hon arbetar både mot GD med utredningsuppdrag, policies och remisser men bedriver även omvärdsbevakning och håller utbildningar. I hennes arbetsuppgifter ingår även medverkan i övergripande samarbetsgrupper samt deltar hon i olika nätverk (ibid). Hon arbetar dessutom med vårdprogram, landskapsutredningar och åtgärdsförslag i historiska miljöer med avseende på underhåll, restaurering och förnyelseprojekt (ibid). Det är således ett stort spektra av arbetsuppgifter som ligger i en kulturarvsspecialist göromål.

Lena berättar vidare att inom 'Landskap, park och trädgård' har kulturarvsenheten länge arbetat ute på plats, tillsammans med den specifika förvaltningen eller förvaltarna med olika

fastigheter. Detta är ett mycket viktigt uppdrag från deras sida. Samarbetet är oftast ett kontinuerligt och långsiktigt arbete som rör hur bevarandet av de historiska miljöerna ska utarbetas. I det konkreta samarbetet ingår på vilket sätt miljöerna ska bevaras vilket beroende på plats och objekt. Samarbetet kan bestå av såväl vård, underhåll, förnyelse, restaurering, utveckling som skötsel. Lena Lövgren- Uppsäll berättar att hon personligen har varit inkopplad i långsiktiga samarbeten angående bland annat Stockholms slott, Drottningholm, Haga, Gripsholm, Lundagård och Linnéminnea i Uppsala (Löfgren- Uppsäll, Lena, muntligen, 2010-03-21).

Lena Löfgren- Uppsäll berättar vidare att vid ändringar eller utföranden av nya skyddsföreskrifter av historiska miljöer bistår Statens fastighetsverk Riksantikvarieämbetet med underlag och remissyttranden angående dessa. De hjälper även förvaltningarna vid kulturhistoriska bedömningar, kopplade till ansökningar om tillstånd hos Riksantikvarieämbetet och länsstyrelsen i samband med förändringar och utförande av bevarandeåtgärder enligt Kulturminneslagen och andra lagar och förordningar (Löfgren- Uppsäll, Lena, muntligen, 2010-03-21).

Lena Lövgren- Uppsäll berättar att alla fastigheter och miljöer i deras förvaltning ska ha ett vårdprogram som beskriver alltifrån lägesbeskrivning, en historisk dokumentation, vilket lagskydd den har enligt Kulturminneslagen och vidare vilken användning som den har idag. Dessutom ska mål och strategier utarbetas för den historiska miljöns vård och utveckling. Det kan även bli tal om särskilda vårdkrav. Hon berättar därtill att beroende på hur stort område vårdprogrammet utförs för samt vilken kunskap man tillgodogör sig under det specifika vårdprogrammets utförande, så kommer målens, åtgärdernas eller restaureringsbehovens detaljeringsnivåer att variera från fall till fall.

Det finns ibland tillfällen då en bevarandeåtgärd måste utföras innan ett vårdprogram finns eller är klart för objektet. Då är det extra viktigt att det har gjorts en förundersökning eller förslagshandling av den historiska miljön som föregår projekteringen och att den utförs på ett sätt som krävs för respektive situation. Då ska underlaget för behovet av bevarandeåtgärderna beskrivas utifrån en fördjupad dokumentation med hänseende på de delar som ingår i vårdprogrammet. Handlingen utgör sedan grunden för en första diskussion med den centrala antikvariska myndigheten Riksantikvarieämbetet angående om bevarandeåtgärdens utförande kommer att godkännas och om Riksantikvarieämbetet har några synpunkter på det aktuella utförandet. Lena Lövgren- Uppsäll poängterar att det är viktigt att en diskussion med Riksantikvarieämbetet förs redan i den här delen av processen eftersom det i sin tur utgör basen för vidare delprojekt. Efter att Riksantikvarieämbetet har godkänt förslagshandlingen utförs sedan en projektering eller förfrågningsunderlag för hur projektet ska genomföras.

I det här skedet kan det behövas tillstånd till att göra ändringar vilket till exempel var nödvändigt i bevarandeåtgärderna som utfördes i Lundagård då man arbetade med en trädförnyelse på området. Eftersom Lundagård har en historik som spänner tillbaka över många århundraden var det aktuellt att göra en arkeologisk undersökning av de berörda delarna för bevarandeåtgärderna. Resultaten av undersökningen ingår sedan i en rapport

vilket är eller ingår i en arkeologisk kontroll som Riksantikvarieämbetet alltid kräver i arbetet med bevarandeåtgärder i historiska miljöer. När nödvändiga tillstånd var genomförda utfördes handlingar av entreprenörer för utförande av bevarandeåtgärden.

En intressant del av bevarandeåtgärder som kan komma ifråga är att de kan sträcka sig över många år vilket var fallet med förnygringen av Drottningholms lindalléer där Statens Fastighets och Lena Löfgren- Uppsäll var inkopplad. Diskussioner och utredningar utfördes här under en period mellan åren 1988-1996 (Lindalléerna på Drottningholm, 2010 [online]). Många av anläggningens lindalléer var ålderstigna och hade drabbats av röta och svampangrepp i kombination med alltför hård beskärning. Problematiken låg därtill i att de lindar i alléerna som fortfarande var friska var alltför stora för att nyplanterade mindre lindar skulle kunna konkurrera om det nödvändiga ljuset. Under åren 1995-1996 samlades det därför in sticklingsmaterial från gamla, motståndskraftiga lindar som sedermera har kultiverats på Sveriges lantbruksuniversitet ett par år för att därefter kunna planteras ut på plantskola till år 2012. När lindarna har växt till sig till en fullgod storlek kan de således planteras ut. Detta innebär att förnygringsprocessen kan göras med samma växtmaterial och att det under tiden inte skadar Drottningholmsanläggningens uttryck (Lindalléerna på Drottningholm, 2010 [online]). Det är därtill ett bra exempel på hur bevarandeåtgärder kan utföras med en god framförhållning för att få ett bra resultat, under tiden som förändringen görs såväl för den framtida anläggningens utveckling.

Vid frågan om det finns några problem med bevarande av historiska miljöer i Statens Fastighetsverk regi svarar Lena Löfgren- Uppsäll att *"generellt sett är de ekonomiska resurserna för vård, skötsel, restaurering och bevarande av historiska parker och trädgårdar inte tillräckliga. Det gäller många gånger även för Statens Fastighetsverk, trots av vi förvaltar det nationella kulturarvet."* (Löfgren- Uppsäll, Lena, muntligen, 2010-03-21) Däremot menar hon att det går åt rätt håll. *"Medvetenheten om behovet av bevarande och hur detta ska utföras har delvis ökat sedan Statens fastighetsverk bildades. För flera andra fastighetsägare/ förvaltare är det ibland sämre ställt i Sverige, där det ibland saknas just en medvetenhet om värden och hur dessa bäst bevaras."* (Löfgren- Uppsäll, Lena, muntligen, 2010-03-21)

Vid frågan om vad Lena Löfgren- Uppsäll tror att människor i ett perspektiv om 50 år kommer att se på vår syn och de avtryck vi avlägger vid bevarandeåtgärder av våra historiska miljöer idag, svarar hon: *"Synsätt, stilar, moden, sätt att arbeta, metoder med flera förändras hela tiden. Det vi gör idag är en tolkning av den historia som finns i våra kulturhistoriskt värdefulla anläggningar utifrån dagens tillgängliga kunskap, hur den bäst ska bevaras eller utvecklas samt hur vi med hjälp av den teknik och det arbets sätt vi idag bedömer vara lämpligt för att bevara dem."* (Löfgren- Uppsäll, Lena, muntligen, 2010-03-21) Hon menar att det vi gör idag är både fysiska åtgärder genom skötsel, vård och förändringar men vi levandegöra även kulturvärdena genom information på olika sätt. Den digitala tekniken får där en allt större betydelse. Istället svarar Lena Löfgren- Uppsäll att *"vilken analys och värdering man kommer att göra av detta om 50 år kan jag inte svara på. Det får framtiden utvisa!"* (Löfgren- Uppsäll, Lena, muntligen, 2010-03-21)

Fortifikationsverket

Fortifikationsverket är en statlig myndighet som i Försvarsmaktens regi äger och förvaltar byggnader och mark runt om i hela Sverige. Många av dessa byggnader och miljöer är en del av det svenska kulturarvet varför Fortifikationsverket har en viktig funktion i att arbeta med bevarandeåtgärder (Fortifikationsverket, 2010 [online]). Tre välkända anläggningar som myndigheten äger och förvaltar är delar av världsarvet i Karlskrona örlogsstad och byggnadsminnena Karlbergs slott och Berga slott (Andersson, muntligen, 2010-03-15).

I arbetet med bevarandeåtgärder lägger Fortifikationsverket främst upp vårdprogram för hur de historiska miljöerna ska bevaras. Ett vårdprogram innehåller grundläggande fakta och ger inriktningar för skötsel och underhåll och anger på ett generellt plan hur förutsättningar ser ut för att kunna vara aktuella under en längre tid. Vårdprogrammen ligger även till grund för underhålls- och skötselplaner som kan löpa över ett eller flera år (ibid). Utifrån vårdprogrammen tar Fortifikationsverket även fram särskilda skötselplaner för mark och träd i kulturhistoriska miljöer som är skyddade som statligt byggnadsminne enligt ”Förordning (1988:1 229) om statliga byggnadsminnen (Lagen om kulturminnen, 1988 [online]).

I en intervju med Ingela Andersson som är arkitekt och kulturarvsspecialist på Fortifikationsverket ges en inblick i hur hon och tillika den statliga myndigheten arbetar med bevarande av historiska miljöer (Andersson, muntligen, 2010-03-15). Ingela Andersson berättar att Fortifikationsverket idag har gjort ett vårdprogram för nästan alla anläggningar som är i deras regi, cirka 300 byggnadsminnen. Till en hel del av byggnadsminnena medföljer en historisk trädgård eller parkanläggning som ingår i särskilda additament till byggnadsminnesförklaringen. Däremot finns det ingen trädgård eller parkanläggning som är byggnadsminnesförklarad i sig själv. Vid frågan om det finns planer på att få fler anläggningar, i form av parker, trädgårdar och andra ”gröna element” byggnadsminneförklarade, svarar Ingela Andersson att det ur myndighetens synvinkel inte finns några fördelar med att byggnadsminnesförklara fler anläggningar eftersom statliga myndigheter inte kan få bidrag från staten. Fortifikationsverket har till skillnad från Statens Fastighetsverk därtill inte samma behov av att tillgängliggöra sina trädgårds- och parkanläggningar (Statens Fastighetsverk, 2010 [online]) då de ingår i Försvarsmaktens regi, vilket innebär att många anläggningar ej är öppna för allmänheten (Andersson, muntligen, 2010-03-15).

Ingela Andersson som är beställare och projektledare inom myndigheten berättar att Fortifikationsverket till största delen utformar vårdprogram för de historiska byggnader och miljöer som är byggnadsminnesförklarade och ingår i deras förvaltning. I rollen som beställare och projektledare identifieras byggnadsminnena som ingår i förvaltningen och sedan anlitas en konsult som tar sig an uppgiften att genomföra vårdprogrammet (Andersson, muntligen, 2010-03-15). Vårdprogrammet anpassas efter den budget som finns till förvaltandet av anläggningen. Ingela Andersson gör sedan i samråd med konsulten upp riktlinjer för hur vårdprogrammet ska genomföras. Från vårdprogrammet är det sedan upp

till förvaltaren av den specifika anläggningen om vårdprogrammet ska utvecklas till en vårdplan. Ingela Andersson berättar vidare att Fortifikationsverket i vissa fall efter att ha tagit fram vårdprogram, även har utvecklat dem till åtgärder, så kallade vårdplaner. Vårdplanerna har sedan utmynnats i skötselplaner för mark eller för träd i kulturhistoriska miljöer, vilka är skyddade som statliga byggnadsminnen (Andersson, muntligen, 2010-03-15).

Ingela Andersson poängterar att Fortifikationsverket i första hand ser till att bevara historiska anläggningar i den utformning som de har idag. Detta innebär att myndigheten främst genom sina vårdprogram lägger upp riktlinjer för skötselplaner och skötselåtgärder för att bibehålla den historiska miljöns utseende (Andersson, muntligen, 2010-03-15). Genom att återkoppla till begreppen från föregående kapitel så är det förhållningssätt där bevarandes riktas in på en form av konservering och underhåll. En viktig aspekt på varför deras bevarandeåtgärder ser ut som de gör menar Ingela Andersson är att Fortifikationsverket är inriktad på förvaltning av historiska miljöer i Forsvarsmaktens regi. Då många av dessa historiska miljöer inte är tillgängliga för den gemene människan så finns därmed inte heller samma behov av att visa upp den historiska miljön för allmänhetens beskådan (Andersson, muntligen, 2010-03-15).

Fortifikationsverket lägger således ned resurser på att göra vårdprogram och även vårdplaner som oftast inte innebär några större förändringar för den historiska miljön eftersom myndigheten inriktar sig på små bevarandeåtgärder. Vid frågan vilka positiva aspekter dokumentationen genom vårdprogram och i viss mån vårdplaner gör, svarar Ingela att dokumenten fortfarande har ett viktigt syfte. *”Det ökar kunskapen om de historiska anläggningarnas värde och betydelse. En kunskap som även förvaltarna får ta del av. I och med att deras kunskap ökar om anläggningens historia ger det dem därutöver en bättre inställning till sitt arbete.”* (Andersson, muntligen, 2010-03-15)

Jämförelse av Het Loo i Holland kontra kvarteret Astolf i Uppsala

Ett bevarande av en historisk miljö kan ske på många grunder och kan vara aktuellt för många olika typer av miljöer från olika tidsepoker. Ett bevarande av historisk miljö är inte bara intressant för en parkanläggning som tillhör ett större gods från en svunnen tid. Även andra miljöer kan ha stora historiska kvalitéer som mycket väl är värda att bevara trots att de inte är skyddade som statligt byggnadsminne eller är viktig plats för den breda allmänheten. Om en historisk miljö är viktig för ett mindre antal människor innebär det då att det bör finnas ett annat förhållningssätt vid bevarandeåtgärder?

En jämförelse mellan barockanläggningen Het Loo och kvarteret Astolf i Uppsala tas med för att visa den bredden av bevarandeåtgärder. Det finns en hel del likheter i såväl arbetsgången och ett brottandes med liknande problematik och ställningstaganden. Detta trots att platserna skiljer sig stort ifrån varandra och att det finns olika intressen, behov och funktioner hos de två.

Bild 2. Visar Het Loo:s anläggning i dagens skepnad.
Fotograf: Jaap fotograf: Jaap van 't Veen, tillgängligt via
Flickr.com/photos/vtveen/457758576

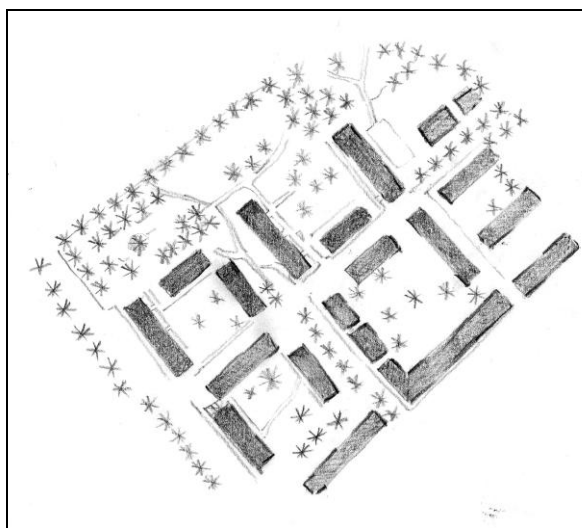

Bild 3. Visar kvarteret Astolf ovanifrån, såsom boendemiljön ser ut idag.
Skiss efter satellitbild på Google Maps, Tommy Roman

Het Loo är ett jaktstolt ifrån 1600-talet i nuvarande Nederländerna (Ahrland, 1993 sid. 7). Till slottet hörde under 1600- och 1700-talet en barockinspirerad slottspark som utvidgades allteftersom tiden gick. Först av arkitekten Jacob Roman och senare gjordes utbyggnader av anläggningen troligen av Daniel Marot (ibid. sid. 8). Parkanläggningen blev med tiden en av de mest förmåsta och påkostade i landet och hölls relativt intakt till i slutet på 1700-talet, då i princip hela barockparken revs till förmån av en landskapspark i engelsk stil (ibid). Århundraden förflöt och under 1970-talet hade anläggningen fått en ny funktion som Riksmuseum. Funderingar växte nu fram på att rekonstruera parkanläggningen till det barockinspirerade uttrycket som fanns fram till slutet på 1700-talet (ibid). Det var således ett stort uppdrag som krävde resurser såväl som arbetskompetens. En stor organisation med expertkunniga tillsattes och delades in i fem större arbetsgrupper. Såväl som för arkeologiska

utgrävningar, arkitektur, trädgårdsanläggning, arkivforskning och en särskild grupp skulle se över de skulpturer som fanns på området. (Ahrland, 1993 sid. 11).

Kvarteret Astolf i Uppsala är däremot ett bostadskvarter i centrala Uppsala som anlades i början på 1950-talet i den tidens anda (Persson, 1992). Området är uppbyggt av vinkelrätta lamellhus med en omsorgsfullt planerad yttre miljö ritad av Ulla Bodorff som var en den tidens främsta landskapsarkitekter i Sverige. Kvarteret Astolf byggdes under en tid som gjorde Sverige internationellt känt för sitt omsorgsfulla byggande med känsla för både mänsklig skala och husens relation till den yttre miljön (ibid). Åren förflöt och på 1990-talet var kvarteret Astolf långt nedgånget och i behov av bevarandeåtgärder. Trots detta hade kvarteret i stora drag kvar sin utformning och kvalitéer i det växtmaterial från den ursprungliga planen vilket är relativt ovanligt för miljöer från den här tiden (ibid). Förslaget kom upp ifrån hyresgästföreningen att göra en bevarandeåtgärd för den yttre miljön. Eftersom det saknades egen kompetens i området så kontaktades Torbjörn Suneson från Sveriges Lantbruksuniversitet på Ultuna. När Torbjörn Suneson senare fått reda på att det var Ulla Bodorff som ritat bostadsmiljön blev denne full av iver på hur stora delar av miljön skulle kunna tänkas bevaras i en bevarandeåtgärd (Persson, 1992).

Viktiga skillnader mellan anläggningar är för *vilka* de är ämnade för och *varför*.

Parkanläggningen i Het Loo är inte en boendemiljö som människor dagligen använder i sina vardagliga aktiviteter. Anläggningen är snarare ett turistmål dit människor åker för att förundras över en fascinerande arkitektur från en svunnen tid och är en plats som man delar tillsammans med allmänheten. Platsen har en betydelse i hur den är som ett solitärt historisk element och därför är bevarandet av anläggningen relevant.

Kvarteret Astolf däremot är en boendemiljö som således är knuten till människans bostäder och måste därför inrymma flertalet funktioner såsom parkeringsplatser, återvinningsstation, öppna gräsytor för umgänge, mötesplatser i form av lekplatser och sittplatser. Anläggningen är vidare främst en tillgång för människorna som bor i kvarteret. Den historiska miljön vid Astolf har därmed inte ett självämmande värde, utan värdet ligger istället i hur människorna som bor där kan använda miljön för sina vardagliga aktiviteter. Om det inte finns funktioner i den vardagliga miljön som människor behöver och uppskattar, sjunker värdet på anläggningen. Platsen har därmed inte samma betydelse i hur den är som solitärt element jämfört med Het Loo, då den inte har ett allmännyttigt intresse, samt att kvarterets utformning måste ställas mot de människorna som bor där. Bevarandet av anläggningens historiska miljöer är trots detta viktigt men det måste alltså ställas mot människornas vardagliga behov i olika funktioner.

Det finns följaktligen stora skillnader mellan platsernas olika syften och yttre faktorer som anläggningarna måste ställas emot. Trots detta står det klart och tydligt i Florensdeklarationen från den **6 artikeln** att *”Begreppet historisk trädgårdsanläggning är tillämpligt på såväl små trädgårdar som på stora parker, formella såväl som ’landskapliga’”* (Florensdeklarationen [online] sid. 2). Det innebär i sin tur att både Het Loo och kvarteret Astolf ingår i den benämningen eftersom Florensdeklarationen inte tar någon ställning till vilken typ av

anläggning det innebär. I så fall borde det innebära att utgångspunkten för en historisk boendemiljö bör behandlas på samma sätt som en historisk slottsparksanläggning.

Om anläggningarna i utgångspunkten ska behandlas på samma sätt så finns det således skyldigheter att ta hänsyn till innan en bevarandeåtgärd kan påbörjas, vilket **artikel 15** i Florensdeklarationen beskriver. *”Inget restaureringsarbete, och framför allt ingen rekonstruktion, får påbörjas utan en föregående, noggrann utredning i syfte att säkerställa att sådana arbeten kan utföras med vetenskapliga metoder i allt från utgrävning till färdigställande. Utredningen skall inkludera en sammanställning av all tillgänglig dokumentation om både den aktuella, och om liknande anläggningar. Innan något praktiskt arbete påbörjas skall en projektplan utarbetas som skall utvärderas och godkännas av kvalificerad expertis.”* (Florensdeklarationen [online] sid. 4)

Det är en viktig punkt att beakta. Inga ändringar får göras innan en grundläggande historisk dokumentation har gjorts på anläggningen. Därför bör båda anläggningarna använda sig av den generella arbetsgången, som ett redskap för att komma fram till bevarandeåtgärderna i fråga.

Efter en vidare kartläggning av de historiska miljöerna visar det sig att de har en hel del likheter med varandra. Båda anläggningarna har erkända arkitekter som har utträttat mycket för sin respektive tidsepok trots att Ulla Bodorff inte har samma internationella status som Jakob Roman och Daniel Mariot. En annan gemensam nämnare mellan anläggningarna är att delar av den ursprungliga planen inte gick att påträffa varför beslut fick tas i viss mån utan en precis vetenskap om den ursprungliga anläggningens utformning.

På parkanläggningen i Het Loo användes bevarandebegrepp i form av rekonstruktion eftersom nästan uteslutande hela den ursprungliga anläggningen var borta. Vidare fanns det delar av anläggningen som inte var tillräckligt dokumenterade vilket gjorde att beslut finns grundas på källmaterial från liknande anläggningar från den tiden vilket i sammanhanget får kallas för en omgestaltning i tidens anda (Ahrland, 1993 sid. 7).

I bevarandearbetet med Kvarteret Astolf hade man däremot en annan synvinkel på genomförandet eftersom växtförteckningen saknades och för att kvarteret är en boendemiljö. En rekonstruktion var därför aldrig aktuell utan man ville *”göra en restaurering i Bodorffs anda, med små väl genomtänkta förändringar för att anpassa gården efter dagens behov.”* (Persson, 1992 sid. 10). Man ville därför förstärka de utblickspunkter som Bodorff hade i sin ursprungliga plan vilket innebar att man fällde vissa träd som hade blivit alltför stora och nu skymde utblickarna. Även planteringarna vid husentréerna kompletterades för att bättre samspela med den ursprungliga anläggningen. Därtill ville man förstärka stödet i ryggen vid de sittplatser som fanns. De boende på området hade därtill önskemål om att kunna bedriva odling på innergården varför det anlades odlingsbänkar på en mindre del av anläggningen. Det blev med andra ord ett tillägg till den ursprungliga planen.(ibid). De bevarandeåtgärder som utfördes på kvarteret Astolf i Uppsala är trots de förändringar som gjordes ett bra sätt att visa respekt för en historisk boendemiljö.

5. Avslutande diskussion och reflektion

Offensiva bevarandeåtgärder

Det finns gott om utrymme att tolka bevarandebegreppen och arbetsgången i olika riktningar och indelningar. I den generella arbetsgången vid bevarandet av en historisk miljö är ramarna tydliga och processen följer en linje där beslut om möjliga åtgärder beror på den information som har framkommit i dokumentationen. Men vid en punkt i arbetsgången övergår dokumentationen från ett inhämtande av kunskap till en faktisk bevarandeåtgärd. Argumenten som byggs under värdeanalysen omvandlas till mål och strategier för bevarande och utveckling i ett så kallat vårdprogram och det är i den här delen av arbetsgången som bevarandeåtgärder utkristalliseras (*Vårdplan för Göholms park och trädgård*, opublicerat mat. 2009).

Dokumentationen styr värdedefinitionen och leder därmed till slutsatser om olika former av bevarande, som då anpassas efter den specifika historiska miljön (Jakobsson, muntligen, 2010-03-18). Offensiva bevarandeåtgärder är ett begrepp vilket under tecknad författare har formulerat och är en möjlig väg att gå. För att återkoppla till den begreppsbeskrivning som utfördes tidigare under arbetet är offensiva bevarandeåtgärder till stor del synonym med Sven Ingvar Anderssons och Walter Bauers synsätt där större bevarandeingrepp kan vara adekvata att använda i form av restaurering, rekonstruktion eller förnyelse (Mossige-Norheim, 1992a och 1992c).

Argument som kan styrka en offensiv bevarandeåtgärd kan vara många. I det vårdprogram som utarbetats kan det visa sig att den historiska miljön måste anpassas efter dagens behov och att ett större ingrepp därför är rättfärdigt. Utifrån värdeanalysen kan det även ha tillkommit god kännedom om ett tidigare uttryck i den historiska miljön. Detta kan vara ett uttryck som idag mer eller mindre har försvunnit från den historiska miljön på grund av tidigare åtgärder, men som trots det är aktuellt att lyfta fram i en ny bevarandeåtgärd.

Det är viktigt att känna till att offensiva bevarandeåtgärder kan interferera med Florensdeklarationens föreskrifter. Både **artikel 16** och **17** är två punkter som mycket väl kan styra genomförandet av en offensiv bevarandeåtgärd som kan komma ifråga. **Artikel 16** tar upp på vilket sätt en historisk miljöns olika stadier ska behandlas:

”Restaurering av trädgårdsanläggningar ska göras med hänsyn till anläggningens historiska utveckling. Givet att tidigare ombyggnader, skador eller förfall inte har omöjliggjort detta, skall ingen period i anläggningens historia beaktas mer än någon annan...” (Florensdeklarationen [online] sid. 4)

Artikel 17 visar på situationer när en rekonstruktion eller restaurering inte kan göras:

”Det går inte att återskapa en historisk trädgårdsanläggning om dokumentationen av den ursprungliga anläggningen är så bristfällig, och spåren på platsen är så svaga att man endast kan göra lösa antaganden om dess tidigare utformning och historia” (Florensdeklarationen [online] sid. 4)

För att en offensiv bevarandeåtgärd ska kunna vara försvarbar att genomföra krävs det därför argument som styrker dess berättigande. Frågan blir då vidare från **artikel 16** hur pass stora skador och hur pass stort förfall som måste finnas på den historiska miljön för att en period i anläggningen *ska* kunna beaktas mer än någon annan? Nästa fråga blir vidare från **artikel 17** när dokumentationen och spåren är *alltför* bristfälliga så att man inte kan göra en tillräckligt god bedömning av miljöns tidigare utformning och historia? För dessa motfrågor har undertecknad inte hittat ett tydligt svar. Bedömningarna måste göras utifrån den enskilda historiska miljöns kvalitéer och kontext. Det som istället kan göras och görs idag är att dra paralleller till andra historiska miljöer som nyligen har genomgått bevarandeåtgärder och använda dem som referensobjekt.

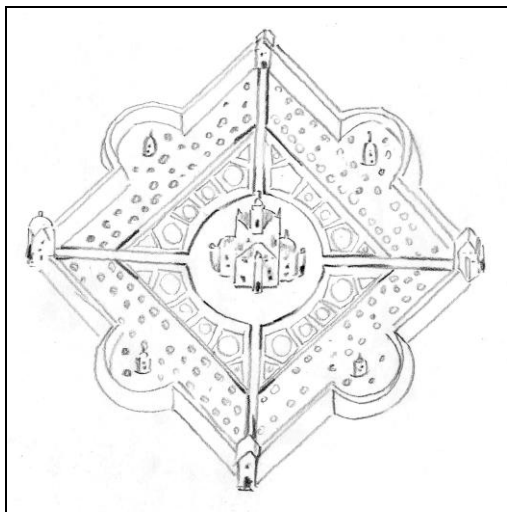

Bild 4. Visar Uraniborgs utformning år 1598.
Skiss efter ritning från Tycho Brahes bok *Astronomiae instauratae mechanica*, Tommy Roman

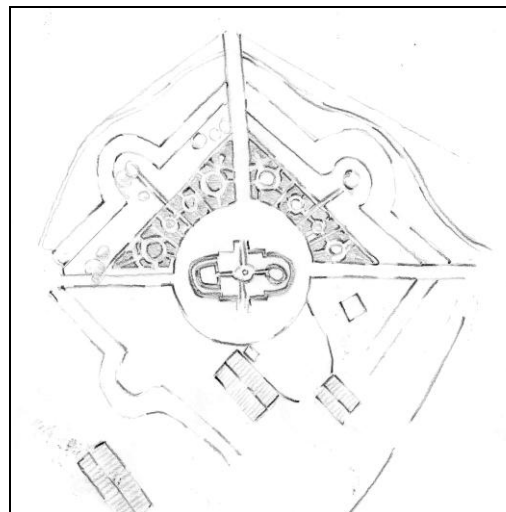

Bild 5. Visar Uraniborgs utformning som den ser ut idag.
Skiss efter satellitbild på Google Maps, Tommy Roman

Ett tydligt exempel på en nyligen genomförd offensiv bevarandeåtgärd är den som utfördes på Tycho Brahes Uraniborgs renässansträdgård på Ven. Uraniborg har en historia som spänner tillbaka till 1500-talet (*Uraniborgs renässansträdgård, renässansens växtmaterial* 1993 sid. 4). Borgen Uraniborg var beläget på en rund slottsplan som låg i mitten av en omgivande renässansträdgård, uppdelad i fyra olika trädgårdar. Anläggningen inramades av fyra vallar. Det var en praktfull renässansanläggning som människor möttes av på den tiden. Efter Tycho Brahes död förföll dock både byggnaderna och trädgårdarna snabbt och redan på 1650-talet kunde det konstateras att byggnaderna nästan helt var jämnade med marken (ibid. sid. 5).

I början på 1980-talet hade förfallet gått så långt att det var svårt en inblick i hur anläggningen hade sett ut under Tycho Brahes tid. De yttre vallarna hade tappat sina konturer. Träden som låg runt den grop där borgbyggnaden hade legat var allt för stora och deras stora rötter gav stora ojämnheter i den omgivande marken. Den dåvarande trädgården hade förvildats och stora buskage hade vuxit upp på anläggningen. Det krävdes således goda kunskaper för att kunna sätta sig in och få ett sammanhang i det som fanns på platsen (*Uraniborgs renässansträdgård, renässansens växtmaterial*, 1993 sid. 8).

Ett förslag på restaurering tillkom under slutet av 1980-talet och landskapsarkitekten Sven-Ingvar Andersson knöts till projektet. Ett problem i den nuvarande anläggningen var att en sockenskola idag låg innanför Uranborgs dåvarande vallar. Kommunen ville eller kunde inte bekosta en förflyttning av skolan (ibid. sid. 17). Samtidigt menade man på frånt antikvariska myndigheter att det var möjligt att genomföra en rekonstruktion av anläggningen utifrån de illustrationer som fanns kvar av anläggningen från 1500-talet (ibid). Det fanns med andra ord belägg ifrån de historiska dokument för hur den tidigare renässansanläggningen hade sett ut.

På grund av de ekonomiska begränsningarna och den befintliga sockenskolan som nu fanns på anläggningen beslöt Sven-Ingvar Andersson för att *"återskapa Uraniborg som om Tycho Brahe höll på att bygga upp det."* (ibid. sid. 17) I förslaget uppkom idén att rätta upp och iordningställa de omgivande vallarna samt att *en* av de fyra trädgårdarna skulle återskapas i en rekonstruktion. Riksantikvarien som var inkopplad i projektet godkände Sven-Ingvar Andersson intentioner och ambitioner och ett rekonstruktionsarbete ingångsattes. Från att ha fått en överblick över det källmaterial som fanns på frånt anläggningen övergick arbetet till arkeologer som grävde i anläggningen för att kunna verifiera källmaterialet. Det visade sig senare att källmaterialet och anläggandet under 1500-talet överensstämde i stor mån och *en* av de fyra trädgårdarna kunde rekonstrueras enligt det historiska källmaterialet (ibid.).

Bevarandeåtgärderna på Uraniborg är ett tydligt exempel på där offensiva bevarandeåtgärder har gjorts på grunder som berättigar dess genomförande. Den historiska anläggningen var så gott som försvunnen men det fanns ett källmaterial som kunde verifiera hur renässansanläggningen tidigare hade sett ut. Tack vare genomförandet av rekonstruktionen och restaureringen kan anläggningen idag ge besökaren en rumslig känsla för hur anläggningen har sett ut en gång i tiden. Bevarandeåtgärderna har därtill synliggjort det historiska och kulturella arvet som Uraniborg äger, vilket har ökat anläggningens värde i stort.

Statens Fastighetsverk har sedan år 2000 ansvaret för att förvalta Tycho Braheminnena där således även den historiska parkanläggningen ingår (*Utvecklingsplan för Tycho Braheminnena*, 2005), [online]. Bevarandeåtgärderna på Uraniborg är självfallet endast ett av många andra exempel på en offensiv bevarandeåtgärd. Kanske finns det en koppling mellan offensiva bevarandeåtgärder och ett bevarande i Statens Fastighetsverks regi eftersom myndigheten arbetar med att tillgängliggöra historiska miljöer för allmänheten. Eftersom historiska miljöer ska vara tillgängliga för människor så innebär det i sin tur att människor måste ha möjligheter att komma till platsen och utforska den varför en offensiv bevarandeåtgärd kan bli aktuell.

Defensiva bevarandeåtgärder

Vid defensiva bevarandeåtgärder är förhållningssättet det omvända i jämförelse med offensiva bevarandeåtgärder. Det är en strävan efter att hålla sig till små bevarandeingrepp och att således undvika att tillfoga den historiska miljön några större förändringar genom restaurering, rekonstruktion eller ny- eller omgestaltning. Defensiva bevarandeåtgärder handlar snarare om att, för att återkoppla till begreppen i de tidigare kapitlen i Klaus Stritzkes restriktiva hållning att 'förändra så lite som lite som möjligt' i våra historiska miljöer (Mossige-Norheim, 1992.b) Således premieras i defensiva bevarandeåtgärder att fokusera på en form av konservering och underhåll av våra historiska miljöer. Det är svårt att peka på några specifika punkter från Florensdeklarationen som inte förespråkar ett defensivt förhållningssätt till bevarandeåtgärder. Däremot poängterar **Artikel 11** från deklarationen skötselns fundamentala betydelse och vikten av en långsiktig planering i underhållet av den historiska miljön:

"Kontinuerlig skötsel är av grundläggande betydelse. Eftersom de huvudsakliga beståndsdelarna i en anläggning utgörs av levande växter, så måste man om man vill bevara den oförändrad, kunna göra nyplantering av vuxna individer såväl omedelbart vid behov, som i enlighet med långsiktiga, avverknings- och återplanteringsplaner" (Florensdeklarationen [online] sid. 3).

Ett bevarande av en park genom defensiva bevarandeåtgärder i form av smärre skötselåtgärder och ett försök till att konservera den historiska miljön är således alltför problematiskt. Olika former av historiska miljöer och kulturformer har skilda förutsättningar för bevarande (Suneson, 2000). Som ett exempel skiljer sig bevarande av byggnader eller föremål i hög grad i förhållande till ett bevarande av en park. Parken har en föränderlighet och ett kretslopp där växter odlas upp, växer till sig, förökas, skördas eller dör och sedermera ersätts av nya växter (ibid). Nedbrytningsgraden som sker med byggnader eller föremål skiljer sig med andra ord från den form av nedbrytning som sker inom parken (Suneson, 2000). Vid en jämförelse mellan de olika kulturformerna handlar det således om ett bevarande i olika tidsperspektiv (ibid).

Parkens föränderlighet kräver att bevarandeåtgärder sätts in under kortare tidsintervall för att komplettera det växtmaterial som faller ur tiden, alltifrån åldersstigna träd till mer kortlivade växter. Detta innebär att en viss form av restaurering i en defensiv bevarandeåtgärd likväl måste få förekomma, även om formen av restaurering inte handlar om att ändra den historiska miljöns funktioner, utformning och ramar, utan istället innebär att komplettera ett växtmaterial för att bibehålla ett uttryck (Suneson, 2000).

Föryngringen av Drottningholms lindalléer vilket Lena Lövgren-Uppsäll från Statens Fastighetsverk var delaktig i, är ett bra exempel på en defensiv bevarandeåtgärd som allt jämt inte är helt oproblematisk. Arbetet med föryngringsprocessen startades upp i slutet på 1980-talet och pågår fortfarande. (Lindalléerna på Drottningholm, 2010 [online]). De nya lindplantorna som är avkommor till de äldre lindarna planteras etappvis ut i de befintliga lindalléerna. (Lindalléerna på Drottningholm, 2010 [online]). Det kan följaktligen ligga lika stort

arbete eller till och med ett större arbete med en defensiv bevarandeåtgärd jämfört med en offensiv.

I intervjun med arkitekten och kulturarvsspecialisten Ingela Andersson på Fortifikationsverket gavs en inblick i hur hon och tillika hur den statliga myndigheten arbetar med bevarande av historiska miljöer (Andersson, muntligen, 2010-03-15). Kanske kan man dra paralleller mellan Fortifikationsverkets bevarandestrategier och en defensiv hållning till bevarandeåtgärder? Ingela Andersson poängterade tidigare att Fortifikationsverket i första hand ser till att bevara historiska anläggningar i den utformning som den har idag vilket innebär att myndigheten främst genom sina vårdprogram lägger upp riktlinjer för skötselplaner och skötselåtgärder för att bibehålla den historiska miljöns utseende. (Andersson, muntligen, 2010-03-15).

I Fortifikationsverkets verksamhet kan man därmed tolka deras strategi som en defensiv hållning till bevarandeåtgärder. En viktig aspekt på deras hållning menar Ingela Andersson är att Fortifikationsverket är inriktat på förvaltning av historiska miljöer i Försvarmaktens regi. Då många av dessa historiska miljöer inte är tillgängliga för den gemene människan så finns därmed inte heller samma behov av att visa upp den historiska miljön för allmänhetens beskådan (Andersson, muntligen, 2010-03-15).

Vilket tidigare nämndes i intervjun med Ingela Andersson så är fortfarande tillkomsten av vårdprogram och även vårdplaner av betydelse, även om detta inte innebär några större förändringar för den historiska miljön. Ingela Andersson menar att *"Det ökar kunskapen om de historiska anläggningarnas värde och betydelse. En kunskap som även förvaltarna får ta del av. I och med att deras kunskap ökar om anläggningens historia ger det dem en bättre inställning till sitt arbete."* (Andersson, muntligen, 2010-03-15) Således kan en defensiv bevarandeåtgärd fortfarande innebära en stor betydelse för den historiska miljön.

Variabler som styr arbetsgången

Det faller sig nu naturligt att gå tillbaka till de frågeställningar som ställdes i uppsatsens inledning. *Vilka begrepp och vilken arbetsgång finns vid arbetet med bevarande av historiska miljöer? Hur ska man förhålla sig till dem?*

Först och främst riktas fokus mot den första delfrågan. Begreppen som idag används är utarbetade av Riksantikvarieämbetet för att människor som arbetar med bevarandefrågor inom historiska miljöer ska ha en gemensam plattform att stå på. Begreppen ifråga är *konsivering, underhåll, restaurering, rekonstruktion och fri förnyelse*. Definitionerna på begreppen inrymmer således möjliga vägar som ett bevarande kan komma i uttryck på och är viktiga för att alla som är verksamma inom bevarande av historiska miljöer ska ha möjlighet att tala samma språk.

Sven-Ingvar Andersson, Walter Bauer och Klaus Stritzke är tre landskapsarkitekter som har lite olika synsätt på hur man ska gå tillväga vid en bevarandeåtgärd. Klaus Stritzke har en återhållsam syn och menar att bevarandeåtgärder inte kan göras om det inte finns ett tydlig historisk dokumentation att förlita sig då. Finns det brister i det historiska materialet medför det att bevarandeåtgärderna får hållas till att underhålla och konservera det uttryck som finns idag. Sven-Ingvar Andersson talar däremot om att bevarandeåtgärder är möjliga trots att en del av den historiska dokumentationen saknas. En förnyelse av miljön kan vara en väg att gå där den historiska miljön har gått ett alltför långt sönderfall till mötes eller där det saknas ekonomi att göra en restaurering eller rekonstruktion. Walter Bauer menar också att en bevarandeåtgärd är möjlig att genomföra där inte den historiska dokumentationen är fullständig genom en restaurering eller rekonstruktion. Det är däremot viktigt att bevarandeåtgärden går i linje med och visar hänsyn till vilken eller vilka tidsperioder man vill ska få bli belysta.

Det är viktigt att begreppen inte används som en utgångspunkt för hur ett bevarande ska gå tillväga utan att en föregående arbetsgång med riktlinjer enligt Florensdeklarationens och Kulturminneslagens stadgar först utarbetas. I arbetsgången ingår att göra en *dokumentation och beskrivning* av den nuvarande anläggningen. Därefter ska en *historisk dokumentation* av anläggningen skrivas där olika epoker av anläggningen karaktäriseras. Utifrån den information som har uppkommit görs en *värdeanalys* med vilka delar av anläggningen som är särskilt viktiga i ett bevarande. *Värdeanalysen* omformas senare till *mål och strategier för anläggningens bevarande och utveckling*. Alla ovan nämnda steg tillsammans kallas för ett *vårdprogram*. Dokumentet ligger till underlag för åtgärdsförslag vilken är baserad på historia, värdering och målsättning. De slutgiltiga åtgärdsförslagen är det dokument som kallas för en *vårdplan*.

Återigen rikta fokus på huvudfrågan men nu avses istället att svara på den andra frågan. Hur ska man förhålla sig till de begrepp och den arbetsgången som finns vid bevarande av historiska miljöer? Idag finns det uppenbarligen tydliga begreppsformuleringar och en utarbetad arbetsgång att hålla sig till vid bevarande av historiska miljöer. Förhållningssätten till historiska miljöer är däremot en långt mer problematisk fråga att ta hänsyn till eftersom den beror på den enskilda, historiska platsens unika kvalitéer. De generella förhållningssätten har förvisso redan strukturerats genom de lagar och förordningar som måste följas men de säger

trots detta inte mycket om vilka typ av bevarandeåtgärd som är aktuell. Dessa förhållningssätt måste istället utkristalliseras efter att arbetsgången har genomgått värdeanalysen. Först efter att en tillförlitlig historisk dokumentation och analyser av den historiska miljön har genomförts så kan användandet av olika typer av förhållningssätt komma i fråga.

Förhållningssätten har i uppsatsen valt att kategoriseras och tydliggöras i en offensiv och en defensiv hållning till bevarandet av historiska miljöer. I en offensiv hållning väljer man att göra större förändringar i den historiska miljön genom en restaurering, rekonstruktion eller fri- eller omgestaltning. Synsätt som kan kopplas till Sven-Ingvar Andersson och Walter Bauers tankebanor. Exempel på utförda offensiva bevarandeåtgärder är för att nämna några barockanläggningen Het Loo, Uraniborgs renässanssträdgård men även insatserna som utfördes på kvarteret Astolf i Uppsala.

I den defensiva hållningen däremot ligger fokus snarare på att behålla miljön i den utformning som den har idag genom skötselunderhåll vilken blir en form av konservering av den historiska miljöns nuvarande uttryck. En defensiv bevarandeåtgärd kan exemplifieras genom föryngringen av Drottningholms lindalléer där man genom långtgående diskussioner och samtal gör en etappvis föryngring av lindarna med användandet av lindsticklingar från den historiska platsen. En defensiv hållning till bevarande kan även visas genom Ingela Anderssons syn på Fortifikationsverkets bevarandeåtgärder, då myndigheten poängterar att de i första hand lägger stort fokus på underhåll av de historiska miljöer som de förvaltar.

Det är viktigt att påpeka att det är fråga om underhåll oavsett om det är rör sig om en offensiv eller defensiv bevarandeåtgärd. Skillnaden ligger istället i att vid en offensiv bevarandeåtgärd fastställs underhållet först efter att en förändring har gjorts. Det finns därtill ingen värdering i vilken av förhållningssätten som är det rätta att använda sig av. Historiska miljöer är i behov av olika bevarandeåtgärder och förhållningssätten måste därför kopplas till en specifik historisk miljö. Det kan därtill visa sig att man måste använda sig av både offensiva och defensiva bevarandeåtgärder inom ett och samma område vilket problematiserar frågan ytterligare. Landskapsarkitekterna Sven-Ingvar Andersson, Walter Bauer och Klaus Stritzke har alla således ståndpunkter som kan vara applicerbara i bevarandeåtgärder och på ett generellt sett finns inga direkta fel i deras ställningstaganden. För bevarandeåtgärder måste således anpassas efter den specifika historiska miljön.

Det kan trots detta finnas en poäng i att applicera förhållningssätt till offensiva och defensiva bevarandeåtgärder för att öka medvetenheten om vad vi gör för våra historiska miljöer och varför. Det kanske inte minst nyanserar bevarandets problematik och möjligheter ytterligare.

Dagens bevarandeproblematik ligger kanske inte främst på det kulturarv som förvaltas genom Statens Fastighetsverk och Fortifikationsverket. Myndigheterna verkar till synes redan ha klara riktlinjer för hur deras historiska miljöer ska skyddas och bevaras och miljöerna ifråga är därtill ofta redan skyddade av lagar och förordningar som begränsar allt för kontroversiella bevarandeåtgärder. Kanske ska fokus istället förflyttas till de historiska miljöer som inte förvaltas av statliga myndigheter och som inte har samma lagskydd? Kanske är det här som tydligare riktlinjer måste finnas för hur ett bevarande ska se ut? Exemplet från kvarteret Astolf

är en möjlig väg att gå och är på många sätt och vis ett föredöme för hur en historisk miljö kan bevara den anda som fanns då den anlades på 1950-talet.

Vår nutid är självfallet också en del av den framtida historien och därför måste även vissa historiska miljöer få förändras och anpassas efter dagens behov. Föränderlighet är förstås också en viktig del av vår utveckling. Samtidigt finns det hos mig en inomliggande föreställning om att den utvecklingen kommer att ske oavsett om vi vill eller inte. Ansvaret idag ligger således i att rädda det som räddas *kan* men framför allt räddas *ska*. Tvistefrågan hamnar därför i klykan emellan *kan* och *ska* och måste följaktligen avvägas *mellan* olika historiska miljöers värden, såväl som *inom* den historiska miljöns specifika värden.

I intervjun med Anna Jakobsson frågade jag hur hon ser på dagens bevarandeåtgärder. Jag frågade henne vad hon tror blir vårt avtryck till eftervärlden i de historiska miljöer vilka vi ömt bevarar idag i en mer återhållsam syn på bevarande. Historiska miljöer där vi kan se att lager från olika perioder ofta är en del av helheten men att vi idag avstår från att ge ytterligare uttryck. Anna Jakobsson svarar att "*kanske ses vårt avtryck i en ökad medvetenhet om historiska miljöers värden?*" (Jakobsson, muntligen, 2010-03-15)

Konklusion

Vi har inte vetenskapen om hur människan i framtiden kommer att förhålla sig till de bevarandeåtgärder som vi utför inom våra historiska miljöer idag. Således vet vi inte hur de miljöer som vi bevarar kommer att uppskattas och tas tillhanda i framtiden. Det vi däremot har kunskap om är hur historien har hanterat och ställt sig till bevarandeproblematiken. Från barockträdgårdens förfall under 1700-talet till förmån för ett nytt romantiskt trädgårdsideal. Till 1800-talets nya bevarandeideologier som kan delas in i en *idealistisk* syn som mot slutet av århundradet förbyttes mot en mer verklighetsgrundad *realistisk* syn. Idag har vi även kännedom om 1900-talets omvälvande förändringar som på 1960-talet utmynnade i den stora rivningsvågen av historiska miljöer. Sedermera har utvecklingen allt ifrån 1970-talet sakta men säkert gått mot ett mer eller mindre defensivt synsätt på bevarandet. Kanske är vi idag tillbaka till den syn som genomsyrade Werner von Heidenstams tankebanor mot slutet av 1800-talet, i en mer nykter realistisk syn på bevarande? I att det enda som kan betyda något är det som är äkta och att det som är äkta endast kan vara det verkligt gamla. Att dagens bevarandesyn därför är en pånyttfödelse av den realistiska syn som fanns då, men anpassad efter dagens historiska kontext.

Vi vet därutöver att många av våra historiska miljöer uppskattas av människor som vistas där idag. Vår uppgift är därför att i enlighet med lagar och förordningar samt med myndigheters överinseende tillsammans med allmänheten, dokumentera våra miljöer. Vårda dem som vi anser är av ett historiskt intresse samt lyfta fram deras skönhet så att våra nästkommande generationer precis som vi kan få njuta av och drömma sig bort till andra århundraden. Vi har inte vetenskapen om hur framtiden kommer att se på och förhålla sig till bevarande av historiska miljöer men att vi inte kan påverka framtidens bevarandesyn är nonsens, det är i själva verket vad vi gör just nu.

6. Referenser

Otryckta källor

Jakobsson, Anna, landskapsarkitekt och forskningsassistent på institutionen landskapsarkitektur, Alnarp, intervju 2010-03-10

Andersson, Ingela, arkitekt och kulturarvsspecialist, Fortifikationsverket, intervju 2010-03-15

Löfgren- Uppsäll, Lena, landskapsarkitekt och kulturarvsspecialist, Statens Fastighetsverk, intervju 2010-03-16

Tågordning för Hjo Vattenkuranstalt (2002), Anna Jakobsson, Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp

Vårdplan för Göholms park och trädgård (2009), Anna Jakobsson, Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp

Värden i Hjo Vattenkuranstalt (2002), Anna Jakobsson, Sveriges Lantbruksuniversitet, Alnarp

Elektroniska källor/Internet

Fortifikationsverkets hemsida (2010), [online], tillgängligt via <http://www.fortv.se/> [2010-03-15]

Florensdeklarationen (2010) [online], tillgängligt via www.icomos.se/pdf/Florensdeklarationen_1982.pdf [2010-03-10]

ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) Sveriges hemsida (2010), Nyhetsbrev innehållande artikeln: Bevarande, vård och restaurering av historiska trädgårdsanläggningar, sid. 14-18, [online] tillgängligt via www.icomos.se/pdf/Nyhetsbrev_oktober_2009.pdf [2010-03-10]

IFLA (International Federation of Landscape Architects) hemsida (2010), [online], tillgängligt via <http://www.iflaonline.org> [2010-03-03]

Lagen om kulturminnen (1988) Svensk Författningssamling (SFS) 1988:950, Byggnadsminnen [online] tillgängligt via, <https://lagen.nu/1988:950> [2010-03-15]

Nationalencyklopedin (2010), uppslagsord: Bevara [online], tillgängligt via www.ne.se/bevara [2010-03-03]

Riksantikvarieämbetets hemsida (2010.a), [online], tillgängligt via <http://www.raa.se/cms/extern/index.html> [2010-03-14]

Riksantikvarieämbetets hemsida (2010.b), [online], tillgängligt via http://www.raa.se/cms/extern/vart_uppdrag/vart_uppdrag.html [2010-03-14]

Statens Fastighetsverks hemsida (2010), [online], tillgängligt via <http://www.sfv.se/cms/sfv> [2010-03-15]

Lindallérna på Drottningholm (2010), [online], tillgängligt via http://www.sfv.se/cms/sfv/vara_fastigheter/sverige/ab_stockholms_lan/tradgardar_o_parker/drottningholms_slottspark/undersidor/lindalleerna.html [2010-03-15]

Utvecklingsplan för Tycho Braheminnena (2005), [online], tillgängligt via http://www.agnetajungberg.se/projekt/ven/utvecklingsplanen_for_tycho_braheminnena_pa_en.pdf [2010-03-14]

Tryckta källor

Ahrland, Åsa (1993), *Trädgårdsrestaurering, Tre europeiska exempel – Het Loo, Nordkirchen och Painsbill Park*, Stad & Land NR 112/1993, Alnarp: Movium/institutionen för landskapsplanering, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Andersson, Sven-Ingvar (1990), ”Den autentiska illusionen”, *Kulturmiljövård*, nr 5-6, 1990, sid. 4-10.

Andersson, Sven-Ingvar (1957), ”Våra gamla trädgårdar och den nya tiden – bevara, förnya, förändra”, *Lustgården*, årg. 39-40, sid. 5-18.

Andersson, Torbjörn (1992), ”Konstvetaren, autentikern, poeten och hans upplevelser”, *Utblick Landskap*, NR 3/92, sid. 17.

Utblick Landskap (1992), Introduktion: ”Att tolka tiden”, NR 3/92, sid. 5.

Blennow, Anna-Maria (2002), *Europas trädgårdar*, Lund: Bokförlaget Signum.

Bodin, Anders (2006), ”Vad är skillnaden mellan restaurering och renovering?”, *Kulturvärden*. NR 2/06, sid. 41.

Edman, Victor (1999), *En svensk restaureringstradition*. Stockholm: Byggförlaget.

Grönwall, Eva (2000), Parker som förvaltningsobjekt. i: *Park och trädgård i kulturarvsperspektiv*. Red. Ingrid Holmberg. Göteborg: Avdelningen för kulturvård, Göteborgs universitet, sid. 58-63.

Historiska parker och trädgårdar – ett arv att vårda och sköta (1996), Rapport från ett seminarium på Alnarp 21-23 sept 1994, red. Bonnier, A. C. och Lundqvist, K., Stockholm, Riksantikvarieämbetet.

- Jakobsson, Anna (1999), *Ronneby Brunnspark - Historien om en hälsobrunns parker och trädgårdar*, Alnarp: Institutionen för landskapsplanering, Sveriges Lantbruksuniversitet.
- Kulturminneslagen* (1990), Utgivna av: Riksantikvarieämbetet. Stockholm: Norstedts Tryckeri.
- Liljedahl, Agneta (1992), "Illusionernas land", *Utblick Landskap*, NR 3/92, sid. 38-43.
- Lundqvist, Kjell (1992), "Till parkens försvar", *Utblick Landskap*, NR 3/92, sid. 44-49.
- Mossige-Norheim, Randi (1992.a), "Gör det med smak", *Utblick Landskap*, NR 3/92, sid. 18-22.
- Mossige-Norheim, Randi (1992.b), "Parkens hemligheter", *Utblick Landskap*, NR 3/92, sid. 29-32.
- Mossige-Norheim, Randi (1992.c), "Restaurering som konst", *Utblick Landskap*, NR 3/92, sid. 24-28.
- Persson, Agneta (1992), "Vacker Vardagsvara", *Utblick Landskap*, NR 3/92, sid. 6-11.
- Suneson, Torbjörn (2000), Vårdprogram: policy och praktiska exempel. i: *Park och trädgård i kulturarnsperspektiv*. Red. Ingrid Holmberg. Göteborg: Avdelningen för kulturvård, Göteborgs universitet, sid.64-73.
- Wærn, Kolbjörn. (1980), Baldersnäs park – förslag till en restaurering. Göteborg.
- Uraniborgs renässansträdgård, renässansens växtmaterial* (1993), Rapport från ett seminarium på Alnarp 19 feb 1991 red Kjell Lundquist, Stencil nr 93:7, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsplanering.